

ВАТНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба

ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПОТПУКОВНИК **Владимир Цукавац**

БЕОГРАД

Графички Институт „Народна Мисао“ А. Д. Добрачина 47.
1923.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Наша народна душа. — Од ђенерала <i>Данила С. Калафатовића.</i>	1
Потребне реформе у области дисциплинског кажњавања. — (Поглед на чланак судског пуковника <i>Љуб. Дабића.</i>) — Од пуковника <i>Душана М. Лукића.</i>	24
Авијасија и прошлости и будућности. — Од prof. <i>N. Golovina.</i> Preveo s ruskog major <i>Duž. D. Petković.</i>	42
Бежична телеграфија и телефонија у ваздухопловству. — Од потпуковника <i>Стојана Беговића.</i>	60
Борба Савезника у Тундрама. — Од мајора чехословачке војске <i>Емила Калабе.</i> Превео са чешког капетан <i>Јосиф В. Шкорпик.</i>	70
Различности :	
<i>Летење без мотора.</i> — Од капетана <i>Николе С. Милетића.</i>	79
<i>Развитак бежичне телеграфије и телефоније за време рата.</i> — Од пуковника <i>Николе Аранђеловића.</i>	84
<i>Извесна разматрања о одбрани у рововској војни.</i> — Превео и допунио потпуковник <i>Павле Гр. Павловић.</i>	88
<i>Ветеринарска служба у енглеској војсци за време рата.</i> — Од потпуковника <i>Д-ра Андрије Врвића.</i>	98
<i>О једном простом типу дезинфекционог апарата који се лако преноси. (Једна слика у слогу).</i> — Од пуковника <i>Д-ра Чеде Ђурђевића.</i>	104
Новости и Белешке :	
<i>Француска.</i> — Коњичка обука ваздухопловних официра. — Виши официри ваздухопловства. — Бисиклети за аутомитраљеске ескадроне. — Реорганизација Рајнске војске и граничних трупа. — Укидање једног артиљеријског одељења. — Формација тешке артиљерије на железничкој подлози. — Нова жељезничка секција.	109

<i>Пољска.</i> — Мирнодопско стање војске. — Ратна морнарица. — Утврђења. — Опасност ниског летења изнад насељених места.	111
<i>Италија.</i> — Предвиђена нова организација авијатике. — Податци о садањим стварним приликама у италијанској војној авијатици. — Конвенција о ваздухопловству.	117
<i>Велика Британија.</i> — Државни прорачун за авијатику.	120
<i>Североамеричке Сједињене Државе.</i> — Борна кола са 75 мм пољским топом за прелаз преко воде.	121
<i>Чехословачка.</i> — Предавање професора Кармана о летењу „без мотора“. — Коњички официри француске мисије.	123
<i>Немачка.</i> — Оклопљени железнички возови.	123
<i>Аустрија.</i> — Укидање „војничких савета“.	124

Оцене и прикази :

<i>Methodika škole rada.</i> (dr. Jure Turić). — Од Ст. М.	125
<i>Допуна чланка потпуковника г. Стојана Беговића : „Изналажење места непријатељских бежичних станица“.</i> — Од поручника <i>Јосипа Клајића.</i>	127

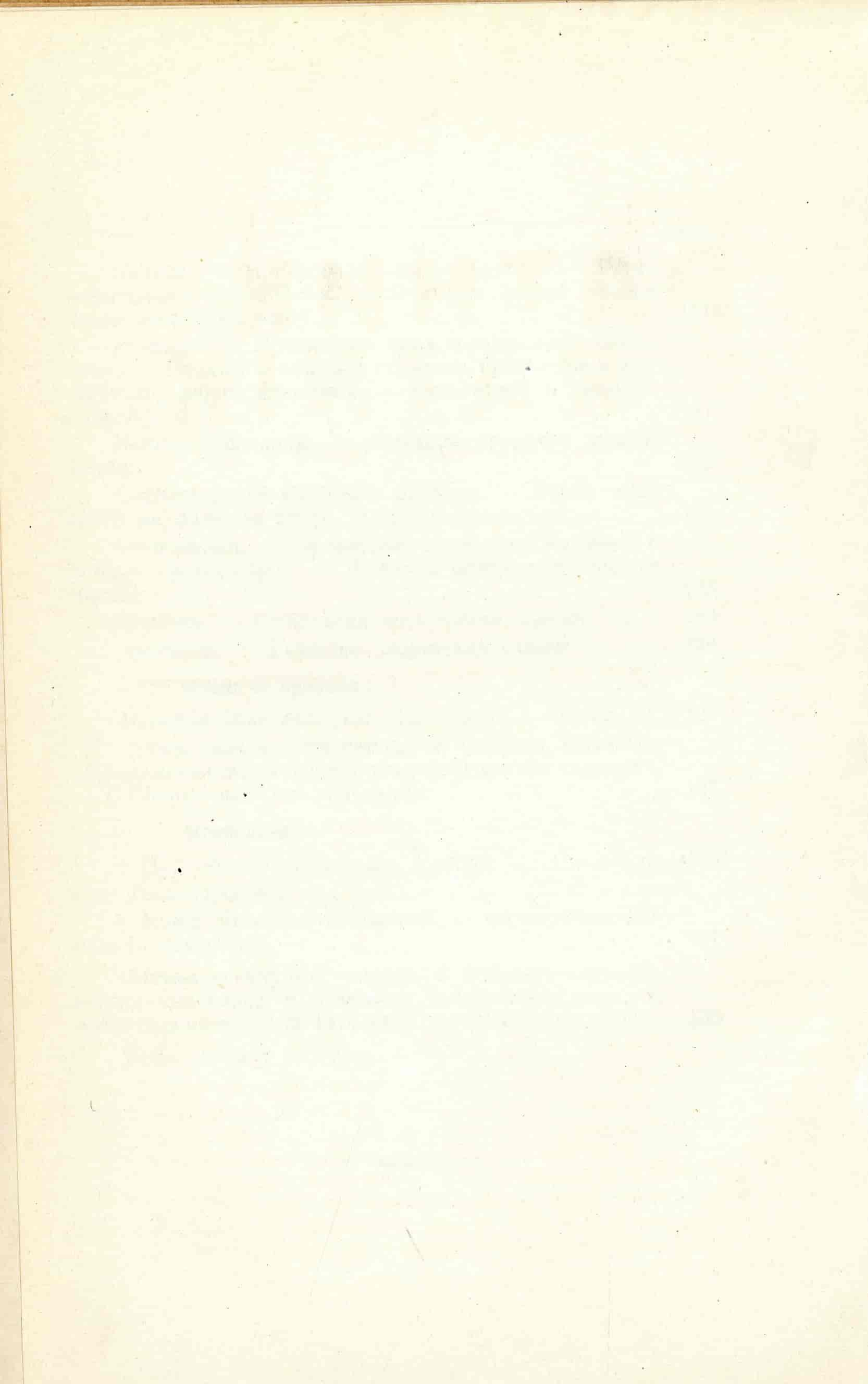
Некролози :

† Потпуковник <i>Владимир Ристић.</i> — Од мајора <i>Саве Витомаровића.</i>	129
† Мајор <i>Бранко Вукосављевић.</i> — Од капетана <i>Николе С. Милетића.</i>	131

Читуља погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда, за време <i>Европског рата 1914—1920.</i> гопине (наставак).	135

Једна слика у слогу.

РАТНИК

RATNIK

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака Штампани рукописи не враћају се	Ј У Н 1923	ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ : за рез. офицере . . . 96 д. за подофиц. и питомце Војне Академије . . . 30 „ за невојнике . . . 120 „ за иностранство . . . 150 „

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: Ђенералштабни потпуковник Владимир Г. Цукавац

НАША НАРОДНА ДУША

Снагу једне војске сачињава њена морална, знанствена и материјална снага.

Морална снага је неоспорно најважнија од њих. То су мишљење имале све велике војсковође од када се зна за историју, а то су потврдили и велики историјски догађаји. Оно данас важи као сасвим тачно и више се не узима у дискусију. Оно спада у ред оних неколико непроменљивих и вечних начела која чине основу војне науке и вештине.

Наша народна поезија и философија схватила је такође ово основно начело и освештала га је у изреци „Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака”. Срце у јунака представља овде његову моралну снагу, која се не плаши од свијетлог оружја непријатељевог.

Али и оне друге две снаге: знанствена и материјална, имају такође великог значаја. Он долази, прво, због њихове унутрашње властите вредности, јер је неоспорно, да ће, кад је морал исти, превага бити на страни онога који има бољу материјалну спрему и који је буде знао боље употребити. Затим велики значај знанствене и материјалне снаге потиче и отуда што оне јако утичу и на моралну снагу: у колико су оне савршеније, утолико се и морална снага појачава. Сваки се војник осећа морално јачи кад

зна да има савршеније оружје од непријатеља и кад осећа да је од њега спремнији за употребу тога оружја.

Схватајући сав значај моралне снаге, све модерне државе поклањају јој највећу пажњу. Али је у миру, веома тешко, поготову немогуће, оценити њену јачину. У овом погледу чине се само претпоставке, које се у збиљи, често показују неосноване и нетачне. Због тога ниједна држава не сме да се узда само у своју моралну снагу, па да пренебрегне оне друге две; напротив, пошто се оне могу лакше оценити, а нарочито материјална снага, и на њих се обраћа исто тако озбиљна пажња. Према томе за време мира, најсигурнији критеријум за јачину војсака, за више мање једнаку моралну и знанствену снагу, остаје њихова материјална снага: већи број војника, боље наоружање, обилнија спрема.

Остављајући сасвим на страну знанствену и материјалну снагу, занимаћу се у овоме напису једино моралном снагом.

* * *

Морална снага једне војске представља дакле најбитнији део њене опште снаге. Наполеон јој је давао $\frac{3}{4}$ вредности опште снаге. Неоспорно је, да је њена превага освештана и у последњем светском рату, код многих војсака и то у јасној и убедљивој форми.

Па кад је тако онда би било логично да се у настави војске обрати највећа пажња на развијање морала и да се на то жртвује највећи део времена које војници проводе у касарни.

У ствари, ни у нашој војсци, нити у страним војскама тако се не ради, већ се напротив највећи део времена одређује на развијање знанствене и физичке спреме војника. Моралној спреми, која се од свију проглашава за најважнију, посвећује се мали број часова и препоручује се да се она изводи поглавито узгред, поред остале наставе, користећи се за то сваким погодним моментом.

Овако стање ствари изгледа на први поглед нелогично! Јер, кад се већ морална снага прокламује за најважнију, онда би за њену наставу у војсци требало одредити и највећи број часова!

Ова је нелогичност, међутим, само привидна. Кад се у ствар мало дубље загледа, увиђа се да тако мора да буде. Ево због чега:

1. — Морална снага се не стиче брзо, већ напротив, за то треба много и много времена. Рок службе, у сталном кадру данас се у свима државама своди на минимум из разлога социјалних и финансиских. Према томе, тај рок, баш и кад би се употребио искључиво на развијање моралне снаге, не би био довољан, те се због тога мора тражити начина да се она добије и ван војске.

2. — Морална снага једне војске не зависи само од морала њенога сталнога кадра, већ од морал; а целога народа, пошто у рату народ сачињава масу војске у којој се стални кадар изгуби. Кад је тако онда се и развијање моралне снаге мора првенствено

и поглавито вршити у маси народа; у касарни ће се такође развити, уколико се год то може постићи.

Према томе, садашњи кратак рок службе у кадру није довољан за моралну спремину војника, већ су за то потребни дужи периоди времена, т. ј. ван касарне, у народу.

С друге стране, морална снага, према данашњем начину ратовања, потребна је не само војницима, већ и целом народу: резервистима и војним обвезницима, грађанима, женама и деци. Према томе подизање моралне снаге мора се вршити у свима слојевима народа.

Ово подизање моралне снаге, која се назива и „васпитање“ мора се вршити дакле и код деце и омладине, пре ступања у стални кадар, и код војника за време службе у сталном кадру, и код резервиста и обвезника по одслужењу рока у кадру, и најзад, код целога народа, који и ако не чини, ни у рату, саставни део војске, ипак има утицаја на њен живот и рад.

Јасно је, да ће се васпитање целога народа моћи остварити једино заједничким и сагласним радом војске и многих — грађанских и приватних — организација и установа. Дobar резултат постићиће се само пригодним методама.

Потребно је, дакле, да се овај посао добро и озбиљно проучи и да се организује на солидној основи. Само са једном таквом општом организацијом, сме се рачунати на успех у раду.

* * *

Да видимо сада у чему се састоји морална снага и на који се начин она може стећи?

Моралну снагу сачињавају: патриотизам, част, осећај дужности, пожртвовање, самопрегоревање, храброст, дружељубље, чврстина воље, истрајност, и т. д.

Кад се овим особинама додају и друге добре душевне особине, а тако исто и рђаве, негативне, онда оне све скупа сачињавају *карактерне особине*, једног народа, или краће речено његов *карактер*.

Проучавањима психолога, а поглавито познатог француског научника Густава Ле Бона, констатовано је да сви чланови једне расе имају више-мање исте карактерне особине. По себи се разуме, да између појединаца, у истом народу, мора бити доста разлике, јер сви они не могу бити по карактеру апсолутно једнаки, као што нису једнаки ни у физичком погледу. Међутим велика већина чланова исте расе има неке сличне карактерне особине, које су им свима заједничке и које се лако запажају. На пример, карактерне особине Енглеза знатно се разликују од карактерних особина Турака, — које опет нису исте са особинама Руса или Шпањолаца и т. д.

Кад карактерне особине једнога народа буду јасно изражене и кад буду добиле чврстине и сталности онда се каже да је формирана његова „народна душа“.

Да се формира јака и силна народна душа потребно је врло дуго времена, често и читави векови. Потребно је да живи велики број генерација, задахнут истим осећајима, идејама, идеалима, интересима и веровањима, па да се постепено створи таква душа. Свака генерација прима особине, па их даље развија, и предаје у наслеђе својим потомцима.

Утицај наслеђа у погледу карактера веома је јак, много јачи но што се обично замишља. Васпитање народа није дакле ствар само једне генерације већ читавог низа њиховог: новорођенче доноси у крви знатан део својих карактерних особина, које је примило у наслеђе од својих предака; развијање тих особина почиње још у колевци, па се продужава у дому, у школи, у омладинским витешким и патриотским друштвима, затим се интензивно појачава у касарни, и најзад продужава током целог живота у грађанству. То је дакле непрекидан рад, који траје вековима и који се мора вечито продужити. Само се тако може народна душа да створи и да сачува од распадања.

А таква распадања нису ретка у историји; она су шта више и редовна. Народи као и појединци, развијају се, долазе на снагу достижу кулминацију, живе дуже или краће време у пуној снази, па затим почињу опадати, док најзад, или не умру, или не продуже да животаре у декаденцији.

Пропадање народа, држава и цивилизација не долази због распада њихове опште културе, већ због распадања њихове народне душе и нестанка добрих карактерних особина.

Ако у доба распадања народне душе, поједине гране цивилизације, као наука, вештине и т. д. буду и на највишем ступњу — што у осталом није био редак случај у историји — пропаст државе се ипак не може спречити. Она пропада редовно са пропашћу карактера. Историја је то категорички потврдила. Типични пример пружа нам пропаст Рима. Он је пропао једино због тога што су његови прави синови изгубили све оне одличне карактерне особине које су красиле њихове претке при стварању државе. Обогаћени и разнежени први Римљани су се одали беспослици, уживању и разврату, остављајући странцима службу у војсци и државној управи. Пропаст државе, под таквим околностима, није се могла дуго очекивати.

Народна душа се код разних народа манифестује на разне начине. То зависи од тога, које су карактерне особине најјаче развијене. Тако негде се она манифестује у вештинама, негде у наукама, негде у литератури, негде у организацији државе, негде у организацији војске и т. д. Има народа код којих се ма-

нифестује по неколико или и све ове гране, и то, или једно-времено или у разним епохама.

Да би се створила или одржала, потребно је да народну душу ожитворавају извесне идеје.

Број оваквих идеја је врло мали и оне се појављују тешко и уводе споро. А да би оне могле имати утицаја на народну душу, ваља да уђу у крв народу и да постану саставни део њиховог карактера. Само тако оне задобијају огромну моћ, о њима се више не резонује и не дискутује, и на њих, разум нема више никаквог утицаја.

Кад ове идеје уђу једном у крв маси народа, т. ј. кад их он прими и призна, и кад престане да их даље дискутује, онда се оне тешко и веома споро мењају; њихова еволуција захтева дакле деценије векова.

Кад једна идеја престане да оживљава народну душу, онда пропада и цивилизација коју је она створила, и на рушевинама те цивилизације, подиже се нова, према новим идејама, ако не дође до пропасти државе и народа.

У новом Веку јављају се и нове идеје: идеја једнакости, братства и слободе, идеја народности, идеја уједињења, идеја социјализма, идеја самоопределења народа, идеја комунизма и најзад идеја фашизма.

Средњи век је живео на две основне идеје: идеји религије и идеји феудализма.

Идеја, била она тачна или не, овако се одприлике развија: Њу прво усваја мали број присталица — апостола; они стичу велики престиж, било ауторитетом кога већ имају било интензивношћу свога веровања у идеју. Они затим делују много више сугестијом него убеђивењем. Они идеју просто намећу било личним престижем, било обраћајући се на човјечије страсти и осећање; никакав утицај се не добија, ако се они обрате једино на ум. Гомиле се никада не могу убедити објашњавањима и доказивањима, већ једино простим тврђењима.

Кад апостоли успеју да придобију извештан број нових присталица, идеја почиње већ да бива дискутована и наилази у почетку на општу опозицију, пошто се судара са стварима које већ постоје и које су усвојене. Апостоли страсно бране своју идеју, не што је она тачна — пошто је често нетачна — већ зато што су је они усвојили. Овим дискусијама идеја само добија и постепено јача. Она бива усвајана у целости, не после размишљања или резановања, већ једино из осећаја; масе их често усвајају само с тога што знају да је други оспоравају. Други јој прилазе простом имитацијом или заразом; тада се она врло лако и брзо шири и прима, и њен је триумф обезбеђен.

Кад идеја овако зацари код масе простог света, он је смарта као свету и радо полаже и свој живот у њену одбрану без ика-

квог даљег резоновања ни дискусије. И, ваља знати, да су баш овакве масе простих и неписмених људи, задахнутих једном идејом и готових да за њу и умру, решавале сва крупна питања из светске историје: стварањем нових вера, оснивањем нових држава подизање и политичких и верских револуција и т. д. Интелигенција, философи, песници и уметници нису никада решавали овако крупна питања.

Данашњи цивилизовани народи налазе се у критичном периоду историје. Старе идеје, које су некада владале светом, па међу њима и идеја религије, изгубиле су свој негдашњи утицај; нове идеје нису још формиране, или нису ухватиле корена. Дискусија је дакле слободна, а са њом и истраживања и лутања. У духовима влада анархија, јер нема идеја, које ће их водити у животу.

* * *

Како ли стојимо са народном душом и које су то идеје, које је оживотворавају?

У Средњем Веку, пре пропасти наше државе и у Србији су владале идеја религије и идеја феудализма, као и у осталој Европи.

Међутим идеја религије није била толико јака, да би се могла мерити са огромним верским фанатизмом, којим су били у то време задахнути Турци. Бујица њихове верске идеје, подржавана високом војничком цивилизацијом, рушила је све пред собом. После труле Византије, чији су грађани, још више него Римљани, били изгубили све добре карактерне особине, почеле су падати једна по једна балкалнска држава под ударцима Османлија. Почетак рушења Србије био је на Марици, а главни ударац јој је задан на Косову; после Косова она је животарила још скоро читав век, док најзад у другој половини 15. века није престала сасвим да постоји.

Феудална властела Србије уништена је, а тако исто и ондашња наша цивилизација. Прост свет се повукао у села и планине, чувајући верно и ревносно своју религију, која је одржавана и по манастирима. Идеја религије продужила је дакле да постоји, и то у јачој форми, пошто је била идентификована са народношћу.

Поред идеје религије, појавила се одмах и *идеја ослобођења*. У својој повучености, прост српски народ, и ако непросвећен и неписмен, није ипак изгубио сваку везу са психичким животом. Без књиге и без много писмених људи, он је живео на својим традицијама, опевајући их уз гусле у народним песмама, или препричавајући их у народним приповеткама. У њима је опевана стара српска слава и на њима је заснована нова идеја ослобођења. О њима су мајке певале деци у колевци, њих је

омладина жудно гутала из уста гуслара и приповедача, њих су најрадије слушали и сви одрасли Срби и Српкиње. Идеје су преношене с колена на колена, а са њима и остале дивне карактерне особине наше расе. Деценијама и вековима, оне су усељене у крв народа и створиле су нам чврсту народну душу.

Једна иста религија, која је владала код целог народа у оквиру Србије из Средњег Века, још је више учврстила његову народну душу тако да је она и у ропству била увек силна и непоколебљива.

Њена чврстина огледа се и у непрекидном хајдуковању за време ропства, као и у честим устанцима противу Турака, чим би ови заратили са хришћанским државама на северу. У овим борбама, каљена је народна душа за велике догађаје, који су се појавили у почетку 19. века.

Ове две идеје водиље нашега народа, док је био у турском ропству, дивно су изражене у краткој народној изреци „„За крст часни и слободу златну““.

За ове идеје наш ондашњи народ радо је гинуо од турске сабље или издисао на кољу у страховитим и дуготрајним мукама! То су могли да раде само дубоко фанатизовани људи, потпуно потчињени идејама, које су прихватили и примили и којима су слепо веровали без икакве даље дискусије! Они су били савршени апостоли својих идеја и могли су да их природе својом безграничном вером, читавим новим масама.

Пред почетак наших великих Устанака првих година 19. века, наша народна душа већ је била постојала и била је врло чврста и силна. Према томе, не треба се чудити, што се она у нашим Устанцима онако сјајно манифестовала, што се у њима појавио онако велики број јуначких војвода, правих дивова, који су извршили исполинска дела, што се најзад, дојучерашња раја, одједном претворила у одличног ратника са силним духом и четничким карактером, као да је целог века васпитавана и обучавана у ратном занату!

Све нам је то јасно, јер сада знамо да генерација из наших Устанака није била производ само своје периоде времена, већ да је од читавог низа својих предака наследила била силну народну душу и дивне карактерне особине, које су је припремиле за онако велика дела!

* * *

По себи се разуме да су успеси Устанака знатно подигли моралну снагу народа и да су му нарочито појачали веру у себе самога и у своју властиту моћ. И ако ови успеси нису донели народу потпуну слободу, нити ослобођење целе територије, ипак је релативна независност коју смо били стекли, представљала

веома велику добит над стањем које је раније постојало, т. ј. над правим ропством.

Са овим новим стањем ствари, почеле су и идеје у народу да еволуционарају. Идеја религије, почела је малаксавати и слабити и религија није више идентификована са народношћу.

С друге стране, новостворено језгро државе почело је да чвршћа, и да мало по мало узима на себе улогу Пијемонта. *Идеја ослобођења* још подјармљене браће, спојена са *идејом уједињења* у једну државу, почела је нагло јачати и постала је главна идеја водиља нашега народа. Она је дубоко ушла у крв његову и развијала се читавих сто година.

Ратови 1876.—1878. год. донели су нам ослобођење и уједињење са једним делом наше браће, а ускоро и пуну независност.

Несрећан рат 1885. год донео нам је међутим, много разочарења, па унеколико и губитак поверења, у саме себе и у своју моћ; он је јако оборио и престиж наше војске и државе у иностранству.

Али то није могло ниуколико да утиче на главну идеју наше народне душе — ослобођење и уједињење, и та је идеја потпуно задржала сву своју моћ и снагу. Тој заветној мисли били смо ми сви потчињени и она је суверно владала свуда и на сваком месту, од двора до најскромније колибе.

И како према нашим скромним снагама нисмо могли мислити једновремено на ослобођење и уједињење свеколиког народа, то смо, оправдано главну пажњу били обратили на ослобођење оне браће која су се налазила под турским господарством. Турски народ, који је, како сам већ једном навео, имао јаку војну културу у Средњем веку, није могао да је дуго одржи; декаденцију која је завладала код њега, ништа није могло зауставити. Ми се нисмо преварили кад смо рачунали, да ћемо прво на тој страни моћи постићи сигурне резултате и добро смо учинили што смо наше погледе управили поглавито ка југу.

Сваки од нас био је апсолутно сигуран да нас догађаји очекују на тој страни. Наша генерација није ни момента сумњала у рат са Турцима и била је чврсто убеђена да је тај рат ни у ком случају неће мимоићи. Будући у то тврдо уверена, она није ни најмање била догађајима изненађена и доживела је оно што је увек и очекивала.

Познато је колико је за нашу уобразиљу била силна и мађијска моћ појединих речи, као: Косово, Скопље, Призрен, Прилеп! Зар осветити Косово после пет и по векова није била највећа част и слава за једну генерацију? Не треба се дакле чудити што се она показала достојна те превелике части. Њена душа је била потпуно спремна за овај задатак пун славе и почасти.

И доиста ми смо ушли у рат 1912. год. са пуном вером у победу, свесни наше моралне, умне и материјалне надмоћности над непријатељем.

Ипак због фаталног утицаја несрећних успомена из 1885. год. било је у души народа нешто зебње. Она је код простог света долазила још и из сећања на негдашњу моћ Турака. Чуо сам једну жену, којој се није могао порећи патриотизам, кад је казала: „Зар ми да се дрземо противу силне Турске Царевине! Било је чак и официра, који су чинећи алузије на нашу ондашњу унутрашњу поцепаност, говорили: „Зар смо и ми способни да с киме ратујемо?

И заиста првих дана рата могло се уочити код појединаца извесна зебња, колебање и оскудица поверења у себе.

Кумановска битка је међутим убрзо разбила све ове зебње и победа је учврстила о повратила пуно веру у нашу снагу. Значај Кумановске битке, огроман у сваком погледу, нарочито је велики у погледу моралном. На Куманову смо се ми сами уверили да се нисмо преварили у оцени наше народне душе нашега карактера и нашега морала; на Куманову смо стекли оно силно поверење у себе саме, које нас је после свуда пратило; на Куманову смо се отресли оне море, која нас је од Косова пратила вековима и која је још била на Сливници подгрејана; на Куманову је српски народ полагао свој главни испит у својој модерној историји, и он му је дао право да се равња са најратничкијим расама на свету и да са њима стане напоредо, у истој линији, са пуно части и гордости.

Амалгована Кумановом наша народна душа руши сваку препреку; она је убеђена у победу и у њу више и не сумња. До краја рата нижу се успеси један за другим као што сасвим природно и што друкчије не може да буде! Било да се ратује против Турака или Бугара, разлике нема, јер је српски војник стекао убеђење у своју надмоћност. И он је, добивши право победе, умео сковати диван израз: „за Косово Куманово, за Сливинцу Брегалницу!

Тек кад се увиди овај велики значај Кумановске битке може се оценити и сва важност улоге оних трупа које су ту битку добиле, а нарочито оних дичних официра, који су се при колебањима у битци умели наћи у ситуацији и знали, највећим делом, жртвовати и своје животе без иједне минуте предомишљања. Они су у овом решавајућем моменту рата умели документовати своју јаку народну душу, чврстину свога карактера, неизмерну вољу за победом и дубоки осећај дужности. Они су стекли право на признање Отаџбине и на вечиту народну захвалност. Нека им је част и слава!

Резултат ратова 1912.—13. год био је ослобођење и уједињење целе Јужне Србије и добијање заједничке границе са

Црном Гором. Излазак на море, што је такође сачињавало једну идеју наше народне душе, није овом приликом могао бити остварен. Ипак уједињењем Јужне Србије, завршен је један део народне идеје и свеколика пажња могла је бити од тада управљена на север и запад.

Међутим ради консолидовања стања створеног ратовима 1912.—13. год. потребна нам је била једна дужа периода мира и озбиљнога рада и ту је потребу осећао цео народ. Свака авантура могла нам је бити фатална и увиђајући опасност, ми смо искрено желели да избегнемо сваку компликацију. За довођење у ред унутрашњег стања у земљи, народне економије, финансија, организације војске и т. д. требало нам је бар десетак година мира и интензивног рада.

Али баш због тога што ми нисмо желели рат, Аустроугарска нам га је наметнула у 1914. год. Она је овде применила, баш како треба, добро познато начело: „да не треба никада чинити оно што непријатељ жели“.

Одједи наших победа, јако су били подигли престиж Србије међу нашим саплеменицима у Аустро-угарској. Њихов морал је веома ојачао и Аустро-Угарска је у томе увиђала по себе велику опасност. Она је одиста добро познавала идеје вође нашега Пијемонта и знала је да ће се од тада сва његова пажња сасредити на њу. Према томе, она сасвим логично није хтела да допусти консолидовање Србије, већ је хтела да је уништи док јој ратне ране нису још залечене. Користећи се Сарајевским атентатом за који званична Србија није ниуколико могла бити одговорна, Аустро-Угарска нам је објавила рат.

Тако је дошао Велики Светски рат. Он је у Европи био очекиван са онаквом истом позитивношћу, као што смо ми са сигурношћу рачунали на рат на Балкану.

Светски рат којим је непријатељ циљао да нас уништи, донео нам је напротив, и ако по веома скупе жртве, неоцењених користи.

Тек у овоме рату ми смо могли да оценимо сву величину и чврстину наше народне душе; тек у њему су и странци како пријатељи тако непријатељи, увидели сву вредност наше расе. Јер, да се правилно оцени стварна вредност једне расе и њене душе, потребна су ванредна искушења и неопходно је да она трају дуго, врло дуго. Није узалуд наша народна философија створила изреку „на муци се познају јунаци“.

Доиста ратови 1912—13. год трајали су релативно кратко време и вођени су само међу нама Балканцима; у њима смо ишли тако рећи, из победе у победу; сем војске, остала популација није рат ни осетила; недаће ни поразе нисмо познали у већим

размерама, те с тога, ми сами нисмо могли знати, како би се наш морал у њима показао и одржао¹.

Рат 1914.—18. год дао нам је у овом погледу довољно, ако не и сувише властитог искуства. Поред тога, што смо у њему могли увидети како се „на муци познају јунаци“ овај нам је рат због своје дуготрајности дао прилике да оценимо и веома важну карактерну особину: истрајност. Са највећим задовољством могли смо констатовати, да се ова особина налази код наше расе на највећој могућој висини. Чак се може рећи, према стварном искуству из рата да је ова особина код нас на вишем ступњу, но и код једне европске војске. И тиме се с правом можемо гордити.

Из кратког излагања које следује видеће се главни догађаји из ратова и моћиће се ценити истрајност наше расе.

Да би се добио потпун експозе, поновићу у неколико речи наше напрезање из 1912.—13. год.

Као што је познато, наша је војска мобилисана у септембру 1912.—13 год. а демобилисана је тек у јулу 1913. после свршеног рата са Бугарима. Војска је дакле остала у рату читавих 10 месеци, и то нам је свима изгледало веома дуго, пошто смо рачунали на његов много бржи свршетак.

Али тек су обвезници били стигли својим домовима, и још се у њима нису били честито ни одморили, кад избије Албанска побуна у септембру 1913. год. Одмах је наређена мобилизација без мало свију пешадиских пукова, т. ј. главне масе обвезника. Ова поновна мобилизација и одлазак у негостољубиве албанске гудуре, тешко је пала и официру и војнику. Међутим сви су се добровољно потчинили овом новом сазиву и одзив резервиста био је одличан. Лично сам имао прилике да у овим моментима командујем једним пешадијским пуком у кишовитој јесењој и хладној зимској сезони. Наши људи, често боси, у поцепаном оделу, са врло неуредном исхраном ишли су без протеста кроз албанске клисуре и вршили предано тешке дужности у борби и ван ње. Тек у фебруару и марту ре-

---

*) Једна анегдота ће врло добро доћи. По повратку из ропства 1912.-13. год. нађе се један официр који је у њима учествовао са једним старим пензионисаним официром, ветераном из ратова 1876.-78. и 1885. год.

„Како је било у рату? запитаће ветеран млађега официра“.

„Па добро, одговори овај, имали смо велике муке на Куманову, па затим у гоњењу Турака и најзад у битци код Битоља“.

„А јесте ли имали прилике да кадгод одступате или бегате? поново запита ветеран.“

„Е, то нисмо.“

„Онда ви не знате шта је рат!“

И млађи официр се чешће сећао овога разговора у рату 1914.-18. Када се је уверио у тачност закључка старога ветерана.

зертвисти су пуштени својим кућама. Али и овом приликом за кратко време.

Рат 1914. год. долази нам изненада, као гром из неба ведра. Познавајући несрећеност у земљи, општу замореност, војну исцрпност у сваком погледу и оскудицу у оружју и муницији, ми смо њиме били запрепашћени. Најбољи доказ да ми нисмо изазвали овај рат, да га нисмо желели и да смо од њега чак и стрепили, види се баш из ове наше опште неспреме. Јер онај који је за рат неспремљен у мери у којој смо ми били, никада не изазива рат, нарочито са непријатељем несразмерно јачим! Баш и кад не би имали никаквих других доказа о нашој ондашњој мирољубивости, наше општа неспрема за рат сама је довољна да цео свет о њој убеди.

Не надајући се дакле рату, и желећи га избећи по сваку цену, ми нисмо ни припремали наш народ за њега, у моралном погледу, као што се то по правилу пред сваки радт чини. Међитим одмах се је увидело да нам морална снага није недостојала. Она је већ била у народној души, и довољно је било да се појави опасност по Отаџбину, па да се она одмах манифестује у најлепшој форми.

У рат 1914. год. ми нисмо ушли у циљу извршења наше народне идеје: ослобођења и уједињења; тај нам је рат био наметнут и ми смо у његовом почетку, у јулу 1914. год. могли мислити само на одбрану наше угрожене слободе и независности од једнога моћног непријатеља. Али при свем том идеја ослобођења и уједињања била је увек у нашој души и остала је пригушена и притајена до бољих прилика. Чим се ситуација побољшала, ми смо ту идеју одмах изразили нашим преласком у Срем и у Босну, а идеја ослобођења и уједињења у једну државу свих Срба, Хрвата и Словенаца, убрзо је, јавно изречена од стране српске Владе и Народне Скупштине.

Рат 1914. год. примљен је дакле под веома тедшким околностима. Војни кругови су били јако забринути. Није се могло знати какав ће бити одзив обвезника? Било је зебње да немање оружја и огромне оскудице у материјалној спреми не произведу штетан утицај на морал војске. Питало се је, да ли народна енергија није ослабила због ранијег ратовања и замора и т. д.

У ствари, све су ове зебње и плашње изшчезле још првога дана мобилизације. Одзив обвезника био је одличан, преко сваког очекивања; сви су дошли као да су се онда први пут мобилисали. Без протеста су примили многобројне оскудице, јер на обиље нису никада били ни навикнути. Сваки је осећао свечаност и величину тренутака, и видећи Отаџбину у опасности био је готов на све жртве без икакве дискусије. Није доиста било лако малој и већ исцрпљеној држави да се ухвати у

коштац са свежом великом силом чија су средства била неизмерна и недирнута!

И наши дични војници, у овој опасности поверили су се слепо своме краљу, своме Престолонаследнику и својим официрима и ишли су за њима свуда па и у смрт. Велики број војника дошао је на концентрациску зону чак и без пушака, јер их није имало, и благодарећи само великом задоцњењу Аустро-Маџара у отпочињању операција, имало се је времена да се сачека да пушке стигну чак из Русије, да се раздаду војницима и да се они обуче у руковању, те да не уђу у борбу празних шака!

Још нешто. Аустријанци нас нису напали са фронта Обреновац—Београд—Смедерево као што смо ми очекивали и према чему смо били извршили и наш стратегијски развој. Они се појављују из Мачве и тиме приводе на нас једно ново изненађење, а са њиме и све незгоде око пребацивања трупа ка западу, по једном једином путу.

Ипак поред свих тих незгода и тешкоћа и поред неоспорног доброг држања аустријских трупа наша војска односи дивну победу на Церу. Ова победа није задобивена ни материјалном, нити знанственом снагом наше војске; она је била дело њенога силног морала. У овој битци документована је и врлина истрајности код нашега народа, јер његова војска коју су многи сматрали за преморену и исцрпљену, туче свеже трупе, којима је то била прва битка и које су неоспорно имале материјалну превагу у сваком погледу. Али сетимо се изреке „Бој не бије свијетло оружје.....“

Аустроугарска није смела оставити свој пораз без реванша. Њен углед велике силе јако би од тога трпео; сем тога нова победа српске војске подигла је престиж Србији још више, у редовима свију аустријских Словена.

Новим снагама она наваљује у октобру 1914. год. и успева да српску војску — која је била остала сасвим без артиљеријске муниције — покрене са границе и принуди на повлачење. А познато је, да повлачење нарочито кад је дуго, има увек за последицу опадање морала и појаву недисциплине и расула. Али за српску војску ово правило не важи. Она је одступала читав месец дана али није била изгубила своју моралну равнотежу. И онога дана кад је сазнала да је артиљеријска муниција стигла она је стала и била готова за прелаз у офанзиву.

И доиста, 20. новембра (по старом) почела је позната наша офанзива чији је резултат био чувена Суворорско-Колубарска победа.

Стерилне су полемике, које би хтеле ову победу да припишу овој или оној личности! Она није дело једнога човека или неколицине њих; она је дело свију учасника колективно и она је израз наше силне народне душе. Сваки је од нас учасника

осећао да ће војска бити способна да стане чим буде добила муницију, да ће моћи да се мери са непријатељем, да га задржи и да га протера; сваки је био сигуран да нам је спас био једино у заустављању и у прелазу у офанзиву, као што је сваки знао, да би нас бесконачно одступање морало довести до катастрофе. И кад је ђенерал Живојин Мишић, командант I. Армије на два-три дана пред почетак наше офансиве затражио мишљење од својих команданата дивизија да ли има изгледа на успех ако се пређе у офанзиву, сви су они без без предомишљења и једнодушно били за предузимање офансиве! А били су тога мишљења за то што су тако исто мислили и сви команданти пукова, батаљона дивизијона, сви официри уопште, па и сви војници. Идеја за прелазак у офанзиву била је дакле општа, заједничка, безлична и ни за кога није била тајна. Једном речи, она је била идеја наше народне душе, па није никакво чудо што је њу имао и командант I. Армије, а и Врховна Команда! Према томе никоме се не сме искључиво ни приписивати.

Наша јака народна душа није дакле ни дугим одступањем могла бити поколебана, и чим је отклоњен материални разлог одступања, т. ј. чим је стигла муниција, српска војска, после једномесечног повлачења, налази у себи самој толико моралне снаге, да без иједног војника појачања, прелази сама у офанзиву и извојевава заиста дивну победу! То је заиста право чудо, и тавки су случајеви ретки у историји. Ја се не сећам да сам на сличан пример наишао. Потрбно је увек, да војска у повлачењу наиђе на какве нове снаге, које ће је појачати и подржати и које ће јој помоћи да пређе у офанзиву. Аустријанци због тога, никако нису хтели веровати, да смо их ми сами потукли, већ су све држали да да су нам Руси дошли у помоћ! Нама пак није никакво ишло у рачун да их у томе разуверавамо!

Француска војска имала је слично повлачење са границе у почетку 1914. год. Али је она ипак при одступању нашла подршке у новим трупима, а поглавито у војсци париске тврђаве, из које је изашла VI армија под ђенералом Монуријем и напала фон Клука у десни бок; овај успех, повлачи успех на целом фронту и битка на марни је била добивена.

Код нас пак све појачање се састојало из неколико возова артиљеријске муниције, које смо преко Солуна добили. Због тога је утолико јача заслуга наше војске и у овоме примеру се очигледно износи на видик огромна јачина нашега морала и безгранична истрајност наше расе.

Али ни овом победом нису завршена искушења наше војске и народа. Силна епидемија пегавог тифуса захватила је како војску тако и становништво. Претрпљене су страховите муке и покошен је огроман број људских живота. Благодарјећи пожртвовању наших и француских лекара, епидемија је најзад

савладана и војска је почела да се опоравља, попуњује и да припрема нове прелазе преко Дрине и Саве. Њена енергија није дакле епидемијом ниуколико ослабилабљена нити малаксала; напротив, она се осећа јаком за нове офанзивне подвиге.

У октобру 1915. год. устремљује се на Србију једно ново искушење веће од свију дотадашњих. То је била велика офанзива Немаца, Аустро-Мађара и Бугара. Огромна надмоћност у снази, потенцирана још обухватом са трију сртана и прекидом једине железничке везе са Солуном, приморала је српску војску на одступање. Она је морала, са болом у души, да напусти своју груду земље и да се повлачи југу. У почетку је још и било наде да ће нас, савезници од Солуна подржати и да ће се ситуација моћи поправити у нашу корист; у том случају ми смо рачунали на заустављање на погодној линији и на прелазак у офанзиву, као што смо то учинили на Суворору. Нажалост, ускоро нам је било јасно да је то немогуће и да чашу треба испити до дна. И српска војска морала је одступити јединим слободним правцем, који је је још био остао — правцем на Албанију. Тај правац је био већ добро познат српској војсци из ранијих ратова и она је знала шта је на њему очекује! Потребно је било уништити сву колску комору и сва кола уопште, маршовати у колони по један кроз неприходне кланице, без могућности макаквог успутног снабдевања. И тако, један за другим, морала је цела српска војска, да продефилије кроз целу Албанију, под ватром арнаутских пљачкаша, док није избила на оболу Јадрана у Скадар, Драч и Валону.

Лако је схватити, колико је морално претрпео сваки наш војник при овом јединственом одступању. Требало је сваки дан посматрати непрегледне масе становништва — избеглица, дуж свију путова и чути и видети њихову муку и беду, требало је слушати експлозије, којима смо ми сами при одступању, морали рушити наше мостове, бацати магацине и фабрике, које смо једва и са претешком муком били стекли и брижљиво чували; требало је видети пролазак војника поред својих селе и домова, већином пустих; требало је видети моменат кад је војска, у тужној поворци, прелазила преко границе Отаџбине и улазила у туђину!

Требало је видети и масу других догођаја, од којих је сваки за себе био јак морални потрес, кадар да узбуди душу човекову и да га доведе до очајања. Искушењима ове врсте не може сваки да одоли и појединци су им подлегли. Али, маса војника са чврстом и добром сртабилизованом народном душом, остала је тврда до краја и одговорила је својој најсветијој дужности до последњег даха.

Ово дуготрајно повлачење, у дужини више стотина километара, у непрекидној борби са непријатељем, са природним

елементом и са глађу изнео је још једном на видик, колико је добро прекаљен челик од кога је наша народна душа сакована!

После страховитих перипетија изнурена и бројно сведена на трећину, стигла је српска војска на Крф. Она је савладала све тешкоће у Албанији, за коју су наши непријатељи злурадо били изјавили да ће бити наш гроб. Нико од њих није доиста могао рачунати, да ће физичка, а нарочито морална снага нашега војника бити толико силна, да после три године ратовања, савлада овако џиновску препреку. Српска ју је војска међутим савладала, јер је њена воља била несаломљива, а њен виталитет чврст као кристал!

Ако се на муци познају јунаци, ово је доиста била једна наука, веома погодна за распознавање јунака и карактера. Увек ћу се добро сећати, како се је тачно изразила једна висока личност наших савезника, кад се је повела реч: коме Срби треба највише да су захвални што су успели да пређу Албанију?

„Што су прешли Албанију, Срби имају највише да благодаре себи самима“ рекао је тај наш савезник. И доиста, тачнија се оцена не може дати. Војска са slabим карактером и не стабилизованом народном душом подлегла би још пре доласка до Албаније; она би капитулирала још у старим границама Србије и нашла би сасвим логично, да је сваки даљи отпор немогућ, као и стотину других јаких разлога. И ја не верујем, да би јој се могао много на томе замерити.

У српској војсци и српском народу, међутим, није никоме ни на памет пала идеја на капитулацију! Зар јунаци са Куманова, Цера и Суворора могу да мисле на срамну предају! Образ и дужност на прво место, а све остало долази после. И ишло се до краја.

Упоредите ово наше држање, са са мало херојском капитулацијом Бугара, после пробоја њиховог фронта у 1918. год. Чим су се наше трупе приближавале старој бугарској граници, Бугари су одмах молили за мир и примили све услове победилаца. Међутим, њихова је ситуација у то време била несравњено погоднија но наша у 1915. год. и они су могли давати отпора још дуго и дуго времена. Али бугарска ма да је много доцније ушла у рат него ми, није више била у стању да истраје. А ко не истраје, тај открива слабост свога карактера и подлеже. Ово треба добро упамтити.

По доласку на Крф, још од првога дана почела је реорганизација наше војске. Нажалост, трошно тело није могло имати исту чврстину, као наша силна народна душа, и острво Вида је препуњено гробовима наших синова, у колико нису спуштени у наручја морске пучине!

Остатак се брзо опоравио и виталитет расе појавио се одмах и у свој својој снази. При доласку Престолонаследника Александра, у априлу 1916. год. приређен му је дочек од наших трупа на Еспланади на Крфу. Са убеђењем, које је ишло до суза, посматрали смо тада дичне наше војнике, поређане као борове, са светом ватром и пуном надом у очима. Ко их је тада видео, тај није могао очајавати. Кад овакви синови чине једну расу, њена је будућност загарантована.

Без губљења и једнога дана наша се трупе превозе у Солун, и чим су примиле сав материјал, оне гордо дефилију кроз ову космополитску варош и одлазје на фронт, капију Отаџбине.

И ако непријатељ неће да верује, мртва војска је васкрсла! Ускоро му се даје прилика да то осети. На Горничеву и Кајмакчалану, сусрећу се наши васкрсли пукови са Бугарима, и после очајних бораба, у којима су обе стране развиле све своје снаге, победа остаје нама. Српски соколи су доказали да су живи и још једном потврдили да је њихова енергија насаломљива. Народна душа, кована вековима, прекаљена на Куманову, Церу, Суворору и у повлачењу кроз Албанију, показује се и на Горничеву и Кајмакчалану у својој величини и односи у своју златну књигу победа ове две нове речи, које тако дивно одјекују у нашим ушима!

Бугари узмичу ка Битољу, и желе да га сачувају, немачком помоћи; савеници их потискују и српске дивизије при томе надирању оперишу у луку Црне реке на добро познатим „Чукама“. И после многобројних бораба, оне заузимају најважније висове у овом планинском земљишту и решавају судбину Битоља. Евакуишући га немци у своме комуникеу признају да га напуштају због српских успеха у луку Црне реке.

Прва епоха на солунском фронту славно је дакле завршена за српску војску. Она је и овом приликом доказала, да је остала непромењена. Једним налетом она је отворила врата Отаџбине ушла у њу гордо и победоносно. Никакви утицаји нису могли пореметити њене високе моралне особине, дубоко урезане у души народној.

1917. године прешла је без великих догађаја. Војске су биле на фронту једна према другој и водиле су рат исцрпљења. као у погледу материјала, тако и у погледу нерава. Победу ће имати онај, који дуже истраје. Непријатељ, знајући то врло добро, користи овај застој у операцијама и гледа, да вештом пропагандом утиче на морал нашега војника и да га поколеба. Узалудан труд. На прсте се могу изабрати војници, који су овој интензивној пропаганди подлегли. Маса остаје непоколебљива као стена, чврсто решена да се у Отаџбину врати једино као победилац.

У том очекивању пролази и права половина 1918. године. Најзад, у лето те године почињу припреме за озбиљну и велику офанзиву. Све се то ради у тајности, али није могло остати тајна за нашега интеллигентнога војника. Он је одмах схватио што се спрема, и по обиму припрема увидео је да ће то бити нешто озбиљно. А то је оно што он једино жели и очекује. Неколике делимичне офанзиве, унапред осуђене на неуспех, нису му биле по вољи. Он је желео улагање све снаге и одлучну борбу и победу. То му је прилика дата 1. септембра (по ст).

Овај дан је један од најсветлијих у нашој историји. Он је почетак наше велике епопеје која нас за 6 недеља доводи са Солунског фронта на Дунав и Саву.

Једним силним замахом извршено је дакле ослобођење целе поробљене Отаџбине, и без застоја се прелази Дрина, Сава и Дунав и поседају сви крајеви у којима живе јужни Славени у већини. Већ 18. новембра (по ст.) прокламовано је у Београду уједињење Срба, Хрвата и Словенаца. Доиста огромни резултати!

После шест година ратовања, српска војска извршује право чудо у историји ратова. За 46 дана, она под борбом и страшним општим околностима прелази округло 600 километара! То чини 13 километара дневно.

Гоњење 1806. год. после победе код Јене, које се узима као најбољи пример у Историји ратова и Стратегији, даје нам овакве цифре за Султов Корпус: 14 октобра добили су Французи битку на Јени; 5. октобра Султов Корпус гонећи разбијене Пруссе стигао је пред Либек, прешав око 390 км. за 22 дана, или 17 километара на дан.

И ако на први поглед изгледа да су Французи 1806. год. показали јаче напрезање него ми у 1918. год. ипак у ствари, поређење иде потпуно у нашу корист, једно стога што је Француски напор по времену трајања био два пут краћи, и друго за то што Французи нису наишли на систематски покварене комуникације нити на остале тешкоће са којима се је наша војска имала да се бори.

Вредно је овде навести страшне опште околности, под којима је наша офанзива извршена, и на које сам мало горе учинио алузију. Познато је да једна једина жељезничка пруга везује са севером; та је пруга Солун—Скопље—Ниш—Београд. Она је од Немаца систематски била порушена, тако да је снабдевање наше војске овом пругом било онемогућено. Исто су тако били покварени и мостови на обичним путовима, а и сами путеви били су толико искварени да камиони нису могли циркулисати. Снабдевање наших група из позадине било је дакле немогуће; ништа им се није могло дотерати. Оне су дакле мо-

рале живети на терену или стати па чекати да се жељезничка пруга оправи и доведе у ред.

И Врховна Команда, увиђајући тешко стање код своје I Армије, која је од Куманова надирала долином Мораве, оставила јој је пуну слободу: или да продужи наступање, не очекујући ништа из позадине, или да стане и да чека док јој снабдевање стигне. Без предомишљања I Армија одбацује сваку идеју о заустављању и о чекању и надире до последњег даха. Она трпи оскудицу у храни, а нарочито у одећи и обући; многи јој војници иду сасвим боси; она оскудева и санитарским материјалом а бори се са gripом који бесни по свима трупима; она трпи оскудицу у муницији и нема је ни за један добар дан борбе! и т. д.

Све то не може да заустави ову храбру Армију, која јури ка северу из борбе у борбу и руши све пред собом: Бугаре, Аустријанце, Немце. Кад која трупа војника наиђе на своје домове, старешине их пуштају на 2-3 дана, колико само да их обиђу, и наређују им да се одмах врате и да стигну своју команду. И дични јунаци, враћају се сви без изузетка у своје јединице и продужавају без протеста да врше своју свету дужност, као да нису ушли у седму годину ратовања.

И ови исти војници истрајали су још и целу 1919. год. и неколико месеци 1920. год. све до демобилизације. У несрећеном стању, у коме су се налазиле области преко Дунава, Саве и Дрине, они су одржавали ред, чували границе, па су водили чиртав рат са Аустријанцима у Коружкој; ослободили ову покрајину од инвазије и освојили Целовац.

Заиста ретка истрајност! Ниједна друга раса није ју манифестовала у овим ратовима у толикој мери. Не смем тврдити да ниједна од њих не би била у стању да се са нама пореди, али се ниједној није дала прилика да то и на делу докаже, као што смо ми доказали.

С друге стране, ми смо у току ратова, присуствовали рушењу истрајности код многих народа и војсака и видели катастрофе које су их снашле, као последице овога рушења. Поређање нас може потпуно задовољоти, јер су догођаји истакли нашу расу на једно од првих места.

Карактерне врлине које красе нашу народну душу, одржале су се дакле у истој сили, за цело време рата, т. ј. за више од шест година. Шта више, може се рећи, да су се оне баш на крају рата, у завршној офансиви у 1918. год. најјаче манифестовале. Одлични и зачуђавајући резултати ове офансиве поглавито су плод наше моралне снаге. Материалну надмоћност имали смо само у току неколико дана у почетку офансиве, док је трајао пробој фронта; доцније су материалне снаге биле приближно једнаке, док најзад, ми нисмо постали несумњиво слабији. Исто тако ни знанствена снага није оскудевала нашим непријате-

љима, и у томе погледу су били сигурно равни са нама. Према томе наша општа надмоћност проистицала је из нашег јачег морала. Наша јака народна душа, солидно у нами усађена лаганим радом читавог низа векова, није била подложена утицајима моментаних мука и тешкоћа. Чак ни веома јаке пертурбације, као што је било напуштање целе државне територије, пробијање кроз Албанију и живот у туђем свету нису је могли поколебати.

Наша се раса често мерила на бојном пољу не само са старим познаницима из историје: Бугарима и Турцима, већ и са модерним војскама великих сила: Аустро-угарске и Немачке. С друге стране, она се борила напоредо са војскама многобројних наших савезника. Сви они, како пријатељи, тако и непријатељи, одају признање нашим расним врлинама и стављају нас међу прве војске на свету. Реноме и престиж наше војске и народа задобивени су на бојноме пољу, за преко шест година ратовања. Тај је добитак тако велики, да не смемо жалити жртве које смо платили па ма какве оне биле. Наш подцењаван, и поготову презрен народ, показао је оружјем у руци шта вреди, откривши своје дивне карактерне особине, своју жилавост, свој виталитет, своју истрајност и своју силну народну душу. То је било право откровење, не само за странце, него и за нас саме. Поуздана и сигурна процена ових особина, могућа је једино у овако крупним и дуготрајним догођајима. Они су нас истакли међу најјаче расе на свету и створили светао ореол око наше мученичке главе. До нас стоји да одржимо своје завидно место и високи ранг међу народима.

Благодарећи оваквим особинама расе, ми смо убрзо достигли и остварили идеју водиљу наше народне душе. Ослобођење и уједињење су свршени чин. Постигнуте су вековне тежње и жеље наших душа. Са тим је завршена и то са пуним успехом, једна важна епоха у нашем народном животу.

* * *

Свршетак ове епохе донео нам је и промену у нашој ситуацији.

Уместо негдашње мале Србије, са силном народном душом формираним вековима, створена је велика Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, у којој сем ова три племена има доста и страних народности. А познато је да страни елементи показују негативан утицај на створене заједничке народне душе. У новој Краљевини ни религија није иста, јер их има три јаке, поред неких слабих. Неоспорно, постоји дакле велика хетерогеност како у погледу националности, тако у погледу религије.

Једно због ове хетерогености, а друго због скорашњег формирање заједничке државе, појамно је да сада не постоји, нити може постојати заједничка српско-хрватска-словеначка народна душа.

Да се она формира потребно је као што смо видели, много и много времена, и то под погодбом да се на овоме формирању ради својски и предано целоме народу: на дому у школи, у касарни, у целом друштву. За сада се то, међутим, не ради, и можда једино касарна врши своју улогу онако како треба. А ми знамо да је то само један део васпитања народног и да он не може имати великог значаја, ако се у истом правцу не ради и ван војске.

А ван војске, данас се, у многим покрајинама не само не ради предано и искрено на стварању заједничке народне душе, већ се напротив ради на њеном рушењу. Под таквим погодбама улога војске постаје још значајнија и она је позвана да удвостручи своје напоре на васпитању војника и на отклањању штетних утицаја појединих области.

И ако је наш народ састављен из три племена, ипак је потпуно могуће створити једну заједничку народну душу. То је могуће чак и у државама где има више разних народности, као што је на пр. Швајцарска и Америка. Али је зато потребан дуг заједнички живот, заједнички интереси, заједничке опасности, заједничке идеје.

За стварање нашега народног јединства, могло би нам на пр. бити спасоносна каква велика спољна опасност, која би подједнако била опасна и за Србе, и за Хрвате и за Словенце. Та опасност и рецимо заједнички рат, који би из ње произашао, учинили би да сва три племена осете потребу заједнице, да се боље упознаду и вежу, да створе заједничке идеале за целу државу. Само овај начин сазнања потребе наше заједнице био би веома скуп и боље је тражити какво друго, јефтиније средство.

Данашње прилике су и сувише несређене и страсти одвећ заострене да би се могло дати какво мишљење по овој ствари. То уосталом излази и из оквира овога написа.

* * *

Једно важно питање, значајно како за заједницу Срба, Хрвата и Словенаца, ка то и за саме Србе, намеће нам се сада одмах и ми смо принуђени узети га у проучавање, разматрање и решење. То је питање о новим идејама које треба да воде нашу народну душу, сада после ослобођења и уједињења.

Видили смо раније, да је до сада наша народна душа била поглавито испуњена двема идејама: идејом ослобођења и уједињења, и идејом религије.

Прва од тих, безмало је потпуно остварена и према томе престаје да служи као покретач наше народне душе.

Идеја религије је ослабила и не може да остане као једна и главна идеја народна. Она има и данас неоспорно свој огромни значај и потребно је чувати је и брижљиво и убудуће неговати. Народ који изгуби своја религиозна осећања незадовољан је, несрећан је, остаје без компаса и није у стању да себи створи једну солидну и добро стабилизовану народну душу. А без такве народне душе не може бити ни добре војске. У интересу је дакле војске да се религија одржава и шири како у касарни тако и у народу.

Али, рекли смо већ да сама идеја религије није данас довољна и да се поред ње морају имати и друге идеје, јаче, силније, дубље, које би могле потпуно господарити нашом народном душом.

Те друге идеје треба међутим пронаћи и то међу идејама које већ постоје, које су познате и које ће требати само јаче истаћи и изнети на површину.

Мени изгледа да ће нам бити довољно, поред идеје религије, још само једна идеја и то: идеја очувања уједињене Отаџбине.

Култ Отаџбине није нова ствар, ни код нас ни у другим државама. Он се код нас изражавао досада у лепој карактерној особини патриотизму. Само досада је тај култ био слабији од главне идеје наше моралне душе: идеје ослобођења. Како је та главна идеја сада остварена, то идеја очувања Отаџбине добија превагу и избија на право место. Слична појава могла се је запазити и код Немаца. Пре рата 1870. год. немачка идеја водиља била је уједињење целог немачког народа. Оно је остварено у 1871. год. проглашењем царства у Версаљу. После тога, уједињење губи смисао и као главна идеја немачке народне душе јавља се позната идеја: „Немачка пре свега“ т. ј. идеја очувања Отаџбине. Италија је такође имала своју идеју уједињења, а садашња идеја фашизма није ништа друго до идеја очувања Отаџбине; ова је идеја у отвореној борби победила идеје које су ишле да сруше Отаџбину.

Наша велика Краљевина, наше је заједничко дело. Она је је створена са толико скупим жртвама да се не сме никоме допустити да у њу дирне, а још мање да је подрива и руши Отаџбини сви дугујемо најдубљи култ и она је једино у стању да загреје дсве наше душе и да их уједини у једну идеју.

Војска која је највише урадила на ослобођењу и на уједињењу Отаџбине нема сумње, она ће своју дужност вршити као и увек, предано, ревносно, немо.

Али познато је, да здрава војска може бити само ако је народ здрав. Због тога, васпитање народа узима пропорционални

значај. Родитељи, учитељи, професори, соколска и друга спортска и патриотска друштва играју при овоме главну улогу.

Многи кругови, и то често баш они који су позвани да решавају ова питања, схватају довољно јасно ову потребу васпитања ван војске; они сматрају да је касарна довољна да васпита војника и да је то само ствар војних старешина.

То је груба заблуда, јер како смо видели, касарна може само да допуни васпитање војника, и да га упуту жељеним правцем; али она није у стању да га у потпуности изведе. Нарочито је касарна немоћна да се бори са елементима, који су на делу и у школи васпитани у сасвим противном у штетним правцем, и који ће одмах по изласку из ње опет пасти у исту такву средину. Док год постоје такве средине, неће бити могуће створити чврсту заједничку душу у нашем народу и поред свију напора у касарни. На те средине се мора обратити специална пажња и сви утицаји, те да се њихов менталитет измени и да се упуте у добром патриотском правцу. То је једна од најпрешнијих потреба унашој новој држави и на њој треба стално радити. Главни део рада по овоме пада на грађанске и политичке власти и установе; али је и војска позвана да сарађује у колико то долази у њен делокруг и она ће на томе радити предано и савесно као и увек.

Бенерал,

Дан. С. Калафатовић

ПОТРЕБНЕ РЕФОРМЕ У ОБЛАСТИ ДИСЦИПЛИНСКОГ КАЖЊАВАЊА

(Поглед на чланак судског пуковника г. Љуб. Дабића)

У новембарској свесци Ратника изашао је под горњим насловом чланак Суд. Пуковника г. Љубомира Дабића.

Ма да је писац овога чланка мој уважени професор, чија сам предавања увек слушао са највећом пријатношћу, ипак морам признати да би на мене пријатнији утисак учинило да је по овом питању повео дискусију неки од трупних Команданата, које сматрам за компетентније за ову врсту питања.

Нека ми мој поштовани професор не замери на овој искрености.

Слажем се потпуно са Пуковником г. Дабићем у томе, да су потребне реформе у области дисциплинског кажњавања и још бих томе додао *и целокупне наше уредбе о војној дисциплини*, која нити је савремена нити педагошка и која је у суштини само средство за кажњавање, те према томе она би се пре могла назвати уредба *о дисциплинском кажњавању* а никако уредба о војној дисциплини, јер ја ово двоје разликујем. И ако се слажем са пуковником г. Дабићем у томе, да су нашој војсци потребне реформе у области дисциплинског кажњавања, ипак се не слажем у погледу изнесених реформи.

И стога мој поштовани професор нека не замери своме некадашњем ученику, што ће бити слободан да изнесе своје мисли и погледе који се не слажу са мислима и погледима професоровим изнесеним у овом чланку.

I.

У овом чланку писац је мишљења да наша Морнарица треба да има засебну своју уредбу о војној дисциплини. Писац то изводи из тога, што је како вели: „Живот и служба на ратним бродовима на мору, често далеко од државне територије па и од копна у опште, где су старешине према подчињенима остављени сами себи, потребују нарочиту дисциплину, нарочите дисциплинске односе, и нарочита средства и методе за одржавање реда и дисциплине у Команди и људства у послушности и реду. Та средства и

методе морају бити у многоне различни, знатно јачи и строжији него што су потребни за сувоземну војску. Зато и прописи о војној дисциплини за поморску војску морају одговарати приликама и односима у њој и потребама њеног живота и уређења, те и бити издвојени у нарочиту уредбу специјално за тај део оружане силе“.

Морам одмах рећи да се у овом погледу не слажем са пишчевим гледиштем.

Не увиђам ту потребу да морнарица треба да има засебну уредбу о војној дисциплини, јер сматрам да дисциплина у једној војсци мора бити заједничка—општа па било то у морнарици или у сувоземној војсци. Такође сматрам да су и повреде против дисциплине општег карактера, како за сувоземну војску, тако и за морнарицу. Не да се замислити нека засебна и нарочита дисциплина за морнарицу а засебна за сувоземну војску.

Изгледа ми да се пуковник г. Дабић и ја не слажемо у два стварима и то: 1) у појму о дисциплини и 2) у томе шта треба да садржи једна уредба о војној дисциплини.

Ако се на варам изгледа ми да Пуковник г. Дабић усваја ону дефиницију о дисциплини, коју нам даје наша уредба о војној дисциплини у своме чл. 1.

Ја се пак не слажем са оном дефиницијом дисциплине коју нам даје наша дисциплинска уредба, и мишљења сам да дисциплина није *врлина* познавања и уредног вршења и т. д.

Одмах ћете ме питати па шта је онда дисциплина?

Одвело би сувише далеко да овде износим и доказујем шта је то војна дисциплина, јер сам намеран да то учиним у једном другом засебном чланку.

Овде ћу само рећи да се у науци појам дисциплине заиста схвата различно. Али ми није у опште познато да је њу ма ко од педагога сматрао за врлину.

Ако овде није реч о научној дисциплини, већ о васпитној дисциплини, онда је војна дисциплина устаљели ред и поредак у касарни, војсци и војничком животу у опште и према томе дисциплина је само једно *помоћно васпитно средство*.

Дакле ја тврдим да војна дисциплина није врлина већ само једно *помоћно васпитно средство*.

Како је циљ војничког васпитања у једној војсци исти, заједнички за све делове и родове оружја и струке, то и средства којима се тај циљ жели постићи морају бити општа и заједничка и одговарајућа менталитету дотичнога народа.

Услед оваквога схватања појма о дисциплини, вероватно да је пуковник г. Дабић и дошао до закључка, да је морнарици потребна засебна уредба о војној дисциплини.

Отуда и то мишљење Пуковника г. Дабића да морнарица потребује неку нарочиту дисциплину и нарочите дисциплинске

односе и нарочита средства и методе за одржавање реда и дисциплине.

Што се пак тиче садржаја уредбе о војној дисциплини, то пуковник г. Дабић сматра да једна уредба о војној дисциплини *садржи прописе који нормирају право и употребу дисциплинског кажњавања* (стр. 33. последњи пасус).

И у овом се питању колосално не слажем са пуковником г. Дабићем. Јер док пуковник г. Дабић сматра да уредба о војној дисциплини садржи само прописе који нормирају право и употребу дисциплинског кажњавања, дотле ја сматрам баш обрнуто, *да дисциплинска уредба не сме да буде само средство за кажњавање, већ на првом месту средство за васпитање*. Сем тога уредба о војној дисциплини треба да регулише односе, право, власт и дужности претпостављених и старијих према потчињенима и млађима, и обрнуто однос, дужности и права ових других према првима, као и однос између равних.

На жалост наша дисциплинска уредба је у овом погледу сувише крња, те би се за њу с правом могло рећи, да је само средство за кажњавање. Па стога сигурно пуковник г. Дабић замишља да дисциплинска уредба треба да садржи прописе који нормирају право и дисциплинског кажњавања.

Дакле као што рекох пуковник г. Дабић, као судски официр, сматра да је дисциплинска уредба *средство за кажњавање*, ја пак као стројни официр да је она средство за васпитање и као сродство за васпитање тек у крајњем случају треба да се лати кажњавања, јер ја сматрам да се не васпитава само кажњавањем, већ је казна последње и крајње помоћно васпитно средство.

У суштини пуковник г. Дабић и ја размимоилазимо се у томе, што он на уредбу о војној дисциплини гледа правничким очима, а ја само са педагошке тачке гледишта.

Према томе, ако је исправно моје гледиште, да је војна дисциплина само једно *помоћно васпитно средство* и да уредба о војној дисциплини треба да садржи *сва средства за васпитање* онда ми изгледа потпуно неоправдано гледиште пуковника г. Дабића да морнарица захтева своју засебну уредбу о војној дисциплини.

Г. пуковник Дабић на страни 34. изразио се да морнарица потребује *„нарочиту дисциплину“*.

Мени не изгледа ни то тачно, да може постајати нека нарочита дисциплина, т. ј. ако је реч о васпитној војној дисциплини.

У ширем смислу узето заиста постоје разне врсте дисциплине као домаћа, друштвена, школска, партијска, хируршка и т. д. али за то само једна једина војна дисциплина. Према томе идеја о некој засебној уредби која би садржавала неку засебну дисциплину и нарочите дисциплинске односе у једној истој војсци налазим да је погрешна и неоправдана и не може да опстане са педагошке тачке гледишта.

Дакле једна уредба и једна дисциплина за целу војску па ма где тај војник и старешина вршили своју дужност, на копну или на мору.

II.

Пуковник г. Дабић је мишљења да главну реформу при ревизији уредбе о војној дисциплини треба извести у систему дисциплинских казна, које по мишљењу пишчевом чине главну суштину ове уредбе.

Признајем и сам да су потребне многе реформе у систему дисциплинских казни, али налазим да се осећа много већа потреба у реформисању система дисциплинског кажњавања, јер од овога, како мени изгледа долази много веће зло у нашој војсци, но од система дисциплинских казни.

Казне које су предвиђене нашом уредбом о војној дисциплини, ма да нису идеалне, потпуно су војничке природе и са малим изузетком постоје још од најстаријих времена у свима војскама. Али наш дањашњи систем дисциплинског кажњавања рђав је, јер он рачуна само са ниским осећањима човековим, он базира само на страху. Истина страх од казне може да буде кочница, али он никада не може неког охрабрити или постаћи. Страх од казне може до душе да угуши или да притаји рђаву навику код потчињенога или моментално да задржи какву склоност ка пороку, али страх од казне не може да постигне оно што је важније, да преобрази душу и карактер. Страхом од казне ви ћете постићи, да вас потчињени оштро поздраве и т. д. али никада нећете постићи да тај поздрав он изврши из осећања љубави према вама. Страхом од казне натераћете ваше потчињене да одлично врше у миру све борбене радње али у првој борби они ће вас изневерити и никада неће заложити свој живот за вас.

А наш после ратни систем дисциплинског кажњавања управо баш базира на страху од казне.

Овом приликом нећу се упуштати и износити своје погледе на потребне реформе у области дисциплинског кажњавања, јер то намеравам учинити у једном засебном чланку. Овде само констатујем то, да су за сада код нас много важније и потребније реформе у систему дисциплинског кажњавања, а од много мањег су значаја и потребе реформе дисциплинских казна.

Гледиште пуковника г. Дабића да дисциплинске казне чине суштину уредбе о војној дисциплини, сматрам за погрешно. Јер као што напред рекох, уредба о војној дисциплини не сме бити само средство за кажњавање, већ на против по правом смислу средство за васпитање. Ако би пак било речи о уредби о дисциплинском кажњавању, онда би пуковник г. Дабић био у праву, да њену суштину чине дисциплинске казне.

Да видимо сада какве реформе предлаже г. Пуковник Дабић у систему дисциплинских казна:

1) *О казни строгог затвора* (са везивањем).

Писац овога чланка устаје противу казне строгог затвора (са везивањем) за редове и сматра да је треба са свим избацити из прописа и употребе, налази да је нечовечна и унижавајућа, да је није диктовала никаква изузетна потреба, која се не би могла на други начин задовољити, да је излишна и да није показала никаква другог дејства сем рђавог те да је и директно штетна.

При овоме писац нарочито истиче за оцену умесности и вредности те казне време њене појаве у нашој војсци, т. ј. што се она први пут јавља у нашем пропису по доласку наше војске на Крф.

Писац ово гледа са идеалне тачке гледишта и сматра да је војска састављена из људи лепо васпитаних, доброг карактера и просвећених. Међу тим ако боље погледамо шта чини војску видећемо да се не може много идеалисати.

Заиста телесне су казне најнепријатније и најтеже од свих осталих и стога их неки педагози и не препоручују за васпитање. Како пак војска мора да рачуна са младићима код којих су се многе страсти већ укорениле, то се при војничком васпитању морају употребљавати и драстичније мере.

Са општом обавезом служења, у војску ступа поред најбољих наших грађана и онај сав друштвени талог, међу којима има људи са врло рђавим домаћим и друштвеним васпитањем, као и оних који су до ступања у војску више пута бивали у апсанама и који су се одрицали и њихови родитељи и браћа, а у току рата ступају у редове војске и они, који су били на робији. За такве људе ретко ће кад бити од утицаја благородна средства, код оваквих људи помажу само драстичне мере.

Сви официри који су били у минулим ратовима на положају командира или команданта батаљона па и пука, сећају се добро да је у рату бивало скоро редовно да се над кривцем није могла примењивати дисциплинска казна притвора ни затвора и да је у многим четама бивало тако непослушних војника па и подофицира, да су својим поступцима и држањем доводили командира чете, често и команданта батаљона, а кад кад и команданта пука до очајања, који видећи да није могућна у току рата примена дозвољене казне притвора и затвора, спонтано и нехотично су се лаћали недозвољеног и једног грубог средства—туче (батинања). Морамо признати да то нису биле ретке појаве као и то да је примена овог најгрубљег срества вршена кад кад и од стране виших команданта.

Ово ће може бити изгледати мало необјашњиво свима онима који су били удаљени од војника, али онима који су имали не-

посредног додира са војницима, т. ј. који су били на положајима командирским и нижих команданата биће сасвим појмљиво.

Па не само у рату, већ и у миру било је у сваком пуку таквих неваљалаца и неваспитаних људи, за које није значило ништа бити кажњен затвором. Такви су неваљалци најчешће бивали од природе бистри људи који су се добро чували да не направе какву кривицу судске природе, јер су такви типови обично знали разликовати за шта се кажњава дисциплински а за шта судски. Овакви покварени типови и неваљалци натеривали су увек свога командира да према њима мора да употреби законски недозвољене мере.

Према томе за овакве покварене људе, казна строгог затвора (са везивањем) не може ни бити ни срамна ни безчастећа како вели писац.

Ова казна није ни намењена за добре војнике, већ за оне код којих су превладале страсти, те када не помажу лепе речи, опомене, укори и савети па ни одузимање слободе, долази ова телесна казна, као најнепријатнија и најтежа, као последње дисциплинско средство. С тога наша дисциплинска уредба, и предвиђа да се овом казном могу казнити у миру само они редови, који су већ били кажњени судски или дисциплински казном затвора.

Уношењем ове казне у нашу уредбу о војној дисциплини изгледа да се хтело, да се старешинама да једно ефикасније средство од казне затвора, а при том да се применом ове казне искључи законом недозвољена туча, која се била доста одомаћила за време рата.

Према овоме, као што се види, ова казна није унижавајућа, као што не стоји ни то да је није диктовала никаква потреба, која се не би могли заменити другим начином, а тако исто није ни излишна.

Што се пак тиче њенога дејства и корисности односно штетности ја не бих могао рећи да је ова казна била од рђавог дејства и да је била директно штетна као што тврди писац.

Од рђавог дејства и штетна била је само онда, када је употребљена из недовољне смотрености старешина и када је била неправедна, али то не значи да је у опште та врста казне од рђавог дејства и да је штетна. Ја мислим и да ће се г. пуковник Дабић сложити са мном у томе, да је свака казна штетна и рђавог дејства која је неправедна. Чак и похвала је и награда како штетна тако и од рђавог дејства када је неправедна т. ј. када није заслужна.

С тога налазим да ова казна будући је намењена онима код којих су већ рђаве навике прешле у крв, који су индиферентни према свима осталим дисциплинским мерама, сасвим је умесна и корисна и као таква треба да остане.

Овде би се само још могло додати да би њену примену требало више ограничити ради младих и неискусних претпостављених, и стога би примену ове казне дозволио само Командантима.

Она је потребна да постоји у уредби, само је не треба често примењивати а при примени бити врло опрезан. Шта више не слажем се са оном одредбом у уредби да се ова казна извршава на склоњеном месту, већ на против треба је извршавати јавно на отвореном месту, пред постројеним целим батаљоном или пуком, пошто се предходно прочита наредба о кривици.

Још се није никад десило да је било и најмањих инцидената када је ствар праведна. Ово знам из свога искуства, јер сам као командант батаљона у више махова био председник преког суда у рату и никада није било ма каквог инцидента због изречене смртне казне, већ на против тај чин примили су сви војници са одобравањем. Праведна казна, па и најстрожија и најгрубља увек ће код масе наићи на одобравање стога је не треба ни крити већ јавно извршавати. Све што се крије изазива сумњу и може довести до нежељених последица.

Што се пак тиче појаве ове казне на Крфу, на шта нарочито указује писац, налазим да је њена појава у томе времену била баш логична, јер је то захтевала потреба тога времена. Мени изгледа шта више да се у току рата 1914. год. осећала потреба за једним казном која ће бити ефикаснија од казне затвора у рату и која ће се моћи лакше применити у току рата. Али у току неуспешног рата 1915, год. када је дух и морал код трупа знатно опао, потенцирана је та потреба.

Познато је да је српска војска провела Српско-Турски и Бугарски рат без примене преких судова, а већ 1914. а нарочито 1915. год. осетила се потреба за њима. Успешан рат подиже дух и морал код војника а неуспех и повлачење, а нарочито губљење и напуштање свога земљишта, неминовно повлачи опадање духа и морала.

Према томе није никакво чудо, што је у току неуспешног рата било примене преких судова као и што је се по доласку српске војске на Крф појавила као новина у нашој војсци ова врста казне. Морамо признати да и поред свих одличних особина српског војника, било је ипак у српској војсци војника недисциплинованих, невоспитаних домаћи и друштвено, као и оних код којих су се већ укорениле рђаве страсти и пороци; наравно да оваквих није био велики број, али ипак и тај мањи број деструктивног елемента захтевао је ефикасне мере као и могућност брзе примене истих, што је свакако и изазвало уношење у уредбу ове нове врсте казне, коју је уредба наменила само за недисциплиноване војнике који су већ исцрпели све проправне мере.

Паметна и промишљена употреба ове казне никада неће уродити рђавим плодом.

2) Писац овога чланка такође је противан казни губитка ранга.

Писац има врло лепе и правилне погледе на значај ранга у војсци. Али при свем том када се има у виду како уредба регулише примену ове казне види се одмах да не треба због постојања те казне очајавати. Ова казна није ни намењена добрим официрима, који савесно службу врше, који су добре спремe па и ако кад погреше у своме раду и заслуже какву казну. Ја сам уверен да ни један старешина никада неће предложити за ову казну свога официра, који је ма колико згрешио, само ако је пре тога био исправан и ваљан, предложиће пак за ову казну само онога који је својим рђавим поступцима већ исцрпео све мере дисциплинског кажњавања, и чији је образ већ јако одебљао. Па и сама уредба у своме 9. чл. говори нешто слично овоме, јер се условљава да се овом казном може казнити само онај официр, који је за последње две године био кажњен са најмање 30. дана затвора.

Налазим да ова казна није ни најмање неумесна па према томе може се и даље задржати. Само се може желети да старешине буду веома обазриве при предлагању официра за ову врсту казне, јер у колико се мање буде употребљавала у толико ће бити од јачег ефекта. Једино што би се противу овога чл. 9. уредбе могло рећи то је да би га требало изменити тако, да се овом казном може казнити само онај официр који је у текућој години више пута грешио и био кажњен са преко 30 дана затвора у неколико пута, а који по својим карактерним особинама не даје гаранције да ће се поправити. Још би се могло прецизирати и за које врсте грешака би се могао официр казнити овом казном.

3) О казни затвора за официре и подофицире.

Пуковник г. Дабић је противан примени казне затвора на официре и подофицире и за дисциплинске иступе. Он ово своје гледиште подупире извесним доказима које је свео у пет група.

Морам одмах рећи да се не слажем са гледиштем пишчевим као и са његовим доказима.

Као год што пуковник г. Дабић, на целокупну уредбу о војној дисциплини, гледа са правне тачке гледишта, тако он и на казну затвора гледа правничким очима и губи из вида да је то једна дисциплинска поправна мера па да стога на њу треба гледати са педагошке тачке гледишта.

Ако се пак на дисциплинску казну затвора гледа са педагошке тачке гледишта, видећемо одмах да је та врста казне као дисциплинско средство заступљено у педагогијама најкултурнијих народа; казну затвора предвиђа школска дисциплина свих народа, ма да у школском васпитању не може бити речи о повреди неког

права, већ повреди само школске дисциплине, као у војсци војне дисциплине.

Циљ дисциплинског кажњавања је поправљање и уздржавање. Према томе циљ је и казни затвора поправљање и уздржавање. Казна затвора је последњи и крајњи дисциплински покушај, који је у руци старешине, да се нарушиоц дисциплине врати на прави пут и опомене да више не греши у томе правцу. Што ова казна увек у овоме не успева, није то кривица до ње, већ то зависи од много других околности које потичу како од васпитача тако и од васпитаника.

Када се појави сукоб између човека и дисциплине, увек треба да буде дисциплина јача. Потчињени мора било милом било силом да врши своју дужност. Према томе и казна затвора употребљена према приликама које су је изазвале остаје као *ultima ratio* дисциплине.

Дакле чим се потчињени огрешо о војну дисциплину, долази дисциплинска казна као неопходно потребна, да ономе који је погрешно каже да је на погрешном путу и да га опомене да у будуће не греши.

Према томе казна је досуђени бол коме је циљ да обавести онога који је погрешно да није на правом путу.

Друго је пак ту питање каква ће се сад поправна мера или казна употребити да се васпитаник изведе на прави пут. А каква ће се поправна мера или казна употребити при томе, то има да регулише систем дисциплинског кажњавања, који не треба да искључује ни дисциплинску казну затвора.

Али овај систем кажњавања мора бити на једној здравој педагошкој основи.

Казна затвора, као дисциплинска поправна мера, не представља никакву опасност ни за положај, позив, ни улогу старешине у војсци, а такође није ни опасна ни по душу, дух и морал потчињених.

Убитачност ове врсте казне на дух, душу и морал кажњенога не долази од ове врсте казне, већ једино и поглавито од погрешне примене ове казне.

Познато је да се у медицини употребљавају баш многи отрови као лек, наравно само у дозвољеним дозама, и стога као што рекох сваки лек мора бити изабран према индивидуалности болесника, ако не желимо да се лек претвори у отров.

То је исто и са дисциплинским казнама, јер и оне су само дисциплинска поправна средства — *један дисциплински лек*, који такође мора бити строго изабран и дозиран према болеснику дисциплински оболелом.

Није то казна затвора која руши углед старешина у војсци и која убија њихов дух и морал, већ је то само *погрешна примена казне затвора*.

Умесном употребом дисциплинских казни у опште може се извући корист, а злоупотреба њихова најжалосније последице.

Дакле зло не лежи у систему дисциплинских казни, који истина није идеалан, већ главно зло лежи у нашем систему примене дисциплинских казни, који је непедогошки и који наука осуђује.

Мени би много симпатичније било да је пуковник г. Дабић предложио да се у нашој војсци што пре промени и напусти садањи систем дисциплинског кажњавања, који ни мало није педагошки. При бољем систему дисциплинског кажњавања, који би базирао на педагошким принципима имали би више користи и при овој систему дисциплинских казни, који истина је далеко од идеалности, али који не наноси ни много штете.

Као што рекох код нас зло не долази од система дисциплинских казни, већ од рђавог система кажњавања.

Мени изгледа да би се досадањи систем дисциплинског кажњавања, који је непосредно рђав, одмах поправио када би се дисциплинске казне уклониле из судског одељења Министарства Војног, којима тамо није место, и када би се у опште разматране и реферисане и цео рад на дисциплинском кажњавању узео из руку судских официра у чију дужност то никако не може спадати, јер они немају ничега заједничког са дисциплином нити су позвати да сарађују на дисциплини.

Како је дисциплина само једно васпитно средство и помоћник у настави и васпитању, то она треба да буде само у рукама старешина и њихових трупних сарадника, оних који се брину за наставу

Према томе, сва питања о војној дисциплини, као саставном делу наставе, треба да буду у рукама Ђенералштаба а никако у рукама судских рефераната и судских начелника.

Другојачијим ће очима гледати на дисциплинске грешке један ђенералштабни или стројни официр а другојачијим судски официр. Ђенералштабном и стројном официру увек ће бити јасно да је циљ дисциплинске казне *поправљање и уздржавање* док судски официр ће најчешће сматрати да треба да се задовољи правда. Први неће никада тежити да уравнивају казне код разних лица за исте грешке, јер ће их увек руководити индивидуалитет појединаца, а друга ће тежити да уравнивањем казне задовоље правду.

Судски официри, а на жалост и многи трупни команданти, и ако верују у еволуцију и индивидуалност ипак у дисциплинским казнама још и данас гледају средство за обуздавање, укроћавање и угушивање. Они сматрају да зло треба злим изгонити. Ми пак млађе генерације више нагињемо оним новијим методама медицинским, у којима се место лекарија придаје већа важност хигијени, и с тога сматрамо да је и у васпитању потребнија васпитна хигијена но васпитни лек. Отклањајте узроке па ћете мање требати казне.

Према томе, дисциплинска казна затвора је чисто војничко дисциплинско поправно средство и као таково оно је бар за сада неопходно и незамењиво. Истина казна затвора може да буде и оштар нож са две стране, али то не значи да га треба одбацити, већ тај нож треба стављати у веште и мајсторске руке, па ће сећи увек како треба.

Дакле не одбацујмо казну затвора, већ спремајмо и постављајмо мајсторе на одговарајућа места, и онда неће бити опасности од казне затвора.

Поред садањег система дисциплинског кажњавања требало би још реформисати и сам начин издржавања ове казне. Казну затвора требао би официр да издржава у своме стану и стога ову казну назвати домаћим затвором, за разлику од судског затвора који би се издржавао у нарочито одређеним локалима касарне или неког надлештва.

Предлог пуковника г. Дабића да се казна затвора за официре и подофицире замени новчаном казном налазим да није срећно изабран, јер би се тиме промашио циљ дисциплинског кажњавања, кажњавајући кога новчано, не може се нико васпитативати.

Она пак примедба пуковника г. Дабића да ова казна чини на штету официра и подофицира, као једне категорије државних службеника, један груб изузетак од свију осталих категорија државних чиновника и службеника, такође није оправдана.

Официр по природи свога посла и задатка огромно се разликује од свих осталих државних чиновника и службеника. Сем тога код цивилних чиновника нити може бити, нити је потребан онај однос као што је у војсци између претпостављеног и потчињеног.

Председник суда на пр. и директор гимназије само су први међу равнима и то само док су на дужности, а ван дужности, на улици само су колеге.

Због природе своје службе официр стога не може ни имати сва она права која уживају цивилни чиновници. Државе које су сматрале да и официри имају сва грађанска права учиниле су да су упропастиле војску.

III

О повећању власти дисциплинског кажњавања.

Пуковник г. Дабић налази да је у погледу обима и надлежности дисциплинског кажњавања нижим старешинама дата сувише мала власт према потчињенима, и да би је требало повећати, и мисли да би се тиме у интересу службе и дисциплине појачао и њихов старешински ауторитет.

Заиста ово гледиште изгледа мало примамљиво, али само за лаике, стручњаци пак тешко да ће се сложити са овим гледиштем.

Ја се начелно не слажем са тим гледиштем и не сматрам да старешински ауторитет зависи од величине права и власти кажњавања. Шта више, слободно се може рећи, тешко оном старешини, који мисли и тежи да својим правом кажњавања одржава или подиже свој старешински ауторитет, то значи да тај старешина не зна шта је ауторитет.

Гледати у праву кажњавања средство за придавање важности себи и дизање свога ауторитета и на тај начин потврђивати своју личну силу, значи бити у заблуди и не разумевати своју улогу. „Ауторитет је поштовање достојанства оних над којима се он врши. Ауторитет старешине не сме да се јавља као претња, праћена насиљем, већ као унутарња невидљива сила чврсто подупрта неоспорним интелектуалним и моралним начелом“.

Истина старешински ауторитет сам по себи не задобија осећања потчињених и млађих и не привлачи их са пријатне стране већ више приморава да се ради оно и онако како старешина жели. С тога се за ауторитет старешински може рећи да је *непријатна побуда за рад*. То приморавање је пак више унутрашње природе, то је као нека врста страха од јаче невидљиве силе старешине, који непосредно дејствује на унутрашњост потчињенога али без употребе спољних принудних средстава.

Дакле под ауторитетом старешинским треба разумети *снажан утицај али чисто моралан, који се утврђује не споља — силом, већ изнутра вољним покораванјем*.

Основ старешинског ауторитета не лежи у великом или малом праву кажњавања, већ основ ауторитета треба да почива на оној много сигурнијој основи, коју чине поглавито интелектуалне и моралне особине старешине.

Овим не мислим да кажем да старешинама није потребно право и власт кажњавања или боље рећи да њихова дужност није да кажњавају.

Право кажњавања је само потребна последица права командовања. Ма да се кажњавање не може сматрати као нормално средство командовања, оно је ипак потребно ради сузбијања рђавих навика ради упућивања и ноовног привољавања на дужност свих који покушавају да се од ње не уклоне. Докле год има оних, који су наклоњени непослушности, јогунству и т.д. мора се прибегавати репресивним мерама све дотле, док се не уништи рђава навика, али ипак треба имати на уму да кажњавање треба да буде последње и крајње средство када су се исцрпеле све друге поправне мере. Када се појави сукоб између војника и дисциплине увек треба да буде дисциплина јача. Подчињени мора *polens-volens* вршити своју дужност и стога је казна само *ultima ratio* дисциплине. Према томе казна је само неопходни помоћник моралнога ауторитета али за то она није ни извор ни средство ауторитету.

Као што се види, разумљиво је по себи да предпостављене старешине или васпитачи у опште морају имати ауторитет власти, само тај ауторитет мора се наслањати на оно што је јаче и постојаније а то је: *интелектуални и морални ауторитет*. Велики немачки филозоф Шопенхауер вели: „Не изгледа страшан и опасан онај који љутито гледа, већ онај који паметно гледа, као што је човеков мозак страховитије оружје него нокти лавови.

И ако је данас неоспорна истина да старешински ауторитет треба да почива на племенитим побудама ипак на жалост има старешина још и данас који су у заблуди и који верују да се ауторитет може изазвати јаком вољом и спољним средствима и безобзирном употребом силе. То су оне старешине познате под именом „гвоздени“ чија дела ретко кад да су могла издржати озбиљне пробе.

Непобитна је истина да ауторитет старешине стоји највише онда када почива на поверењу и љубави подчињених. Ауторитет који базира на овом начелу неће бити уздрман ни у најтежим приликама и у највећим искушењима. Постизање овог ауторитета врши се само на два начина: познавањем људи и великим срцем. Примери из историје Наполеоновог живота и Александра Великог најбоље нам сведоче како се стиче ауторитет. Па и историја српског народа пуна је примера како се стиче велики ауторитет. Сетимо се само наше трагедије 1915. год., чете, батаљоне, ескадроне и батерије српске војске 1915. год. није одвео на Крф страх од казне, нити строга дисциплина, већ једино ауторитети старешина основних јединица — љубав и поверење према своме команданту и командиру батаљона или пука. И стога се данас с правом сме тврдити да у колико су командири основних јединица и команданти батаљона и пукова имали више ауторитета код својих војника, да су у толико бројно јаче јединице, и ако гладне, босе и изнурене, провели кроз Албанију и довели на Крф. Загледајте данас бројна стања јединица доведених на Крф, одмах ће вам пасти у очи да су довели на Крф бројно најслабије јединице све оне старешине, које су сматрале да ће строгом и најстрожијом мерама одржати свој ауторитет.

Из свога искуства знам, да када командири чета или васпитачи у опште морају много да кажњавају и када осећају да немају довољно власти, већ често траже интервеницију команданта пука, да је то баш знак лабавог ауторитета тих старешина, па ми је увек било јасно да моћ тих старешина није потпуна, пошто наилазе на отпоре, које морају насилно да савлађују или чак да се осећају немоћним и траже интервенцију виших старешина. Такве сам старешине увек сматрао за слабе, неспособне или недорасле за свој положај.

Добар старешина, педагог и психолог, много ће више поклонити пажње превентивним мерама и неће ни дозволити да дође

до великог кажњавања управо он неће ни осетити потребу за многим и строгим кажњавањем. Таквом старешини никада неће недостајати власти, нити ће пожелети да има већу власт кажњавања.

У нашој војсци у последње време, нарочито сада после овог великог и дугог рата, заиста се осећа потреба да се ауторитет нижих старешина знатно подигне и одржава на једној много већој висини.

Подизање и одражавање ауторитета нижих старешина а нарочито командира основних јединица, може се подићи на много начина, али о томе други пут, овде само тврдим да се никако неће подићи дајући им веће право кажњавања, јер сматрам да је то заблуда.

На основу изложенога, мишљења сам да наша уредба о војној дисциплини не само да је дала у руке довољно власти свима старешинама, већ ми изгледа да је у томе погледу била и и сувише издашна. Ја сам пре за то, да би то право, бар за сада, требало редуцирати докле се не уведе у праксу један бољи, савременији и више педагошки систем дисциплинског кажњавања. Као што рекох напред, *заблуда је гледати у праву кажњавања средство за придавање важности себи и своме положају и тиме потврђивати и испољавати своју личну силу и силу свога положаја.*

IV.

О ублажавању, поштравању и поништавању изречених дисциплинских казни.

У овом одељку пуковник г. Дабић вели: „потребно је, дакле и у интересу дисциплине и жељенога дејства казне, као и из обзира правичности и ради нужне сразмере између кривице и казне, да виши претпостављени који су, и по искуству и спреми, и по положају и годинама старости и по удаљености личности коју треба казнити, већма у стању да одмеравањем дисциплинских казна унесе много правилнију оцену и више одмерености и објективности, буду у могућности да умесност и правилност казна које њихова потчињени изричу цене у свима правцима, да погрешке ових при томе исправљају *и да сувише неједнако поступање њихово у употреби казна у подобним случајевима отклањају и претеране разлике изравњају.* То пак, више старешине моћи ће да изводе само тако, ако буду имале права да и сувише строге казне ублажавају као што имају право да сувише благе поштравају и неумесне сасвим поништавају.

Морам одмах рећи да се начелно не слажем са гледиштем пуковника г. Дабића.

Тежина казне, т. ј. њена вредност с војничке тачке гледишта и њена репресивна ваљаност не може се ценити само по физичкој снази саме казне, посматрајући је апстрактно, јер свака казна добија већу или мању вредност према индивидуалности кажњених лица. За осетљивог човека и честољубивог често је довољна казна и најблажија опомена, док за другу особу чији је образ већ отврдно и која не зна за честољубиве осећаје, благе казне неће бити ни од каквог утицаја.

Ако имамо у виду при дисциплинском кажњавању, циљ кажњавања, као и онај врло важан педагошки принцип, да свака казна мора бити строго индивидуалисана, одмах ћемо бити на чисто са тим, да је скроз погрешно и непедагошки дати право старешинама да могу по своме нахођењу вршити поштравање или ублажавање већ изречених дисциплинских казни.

Из овога чланка видим да и пуковник г. Дабић познаје онај важни педагошки принцип и признаје „да свака казна мора у примени да буде строго индивидуалисана т. ј. изабрана и одмерена према личности т. ј. према свима субјективним својствима лица које се кажњава“.

Када пуковник г. Дабић познаје и признаје ово важно педагошко начело, којег се на жалост не придржавају наши судски официри, који на штету војне дисциплине, једино у нашој војсци, разматрају дисциплинске грешке и по истима реферишу и дају своје мишљење вишим командантима, онда ме баш чуди и изненађује да он сад одобрава погрешну праксу о поштравању дисциплинских казни и предлаже још да се у нову уредбу унесе још погрешнија ствар, ублажавање дисциплинских казни, које су изрекле ниже старешине.

Веома ме изненађује и то гледиште пуковника г. Дабића да он сматра више старешине, који су више удаљени од личности коју треба казнити, и који је најчешће не познавају нити могу познавати као прве претпостављене старешине које пред собом имају личност кажњеног, као способније и компетентније за процену грешке, негирајући при томе потпуно принцип индивидуалности, и дајући већу важност уравњавању висине казни за исте грешке разних лица из разних јединица.

Ако признајемо при изрицању казне индивидуалности, онда морамо признати да су за одмеравање и избор врсте казне најкомпетентније прво претпостављене старешине и да у процену врсте и висине казне још највише може улазити командант пука и нико више.

Интервенција у томе питању свију виших старешина води заблудама, није педагошки оправдана и нарушава само дисциплину у војсци.

Не спорим да је потребно да постоји извесна сразмера између кривице и казне, али се исто тако од тога начела не сме ни чинити

злоупотреба и ићи у крајност да се шаблонски одређује висина казне за поједине грешке, нити пак тежити уједначавању казна за исте грешке код разних лица, разних индивидуалности.

Од интереса је да се зна та „велика тајна“ на основу чега ће доносити закључак један командант дивизије, армије или министар војни да је једна казна изречена од нижих претпостављених „сувише блага“ или „сувише оштра“, када ни један од њих немају пред собом личност која је погрешила и када они не познају карактерне и индивидуалне особине кажњене личности, шта ће њима служити као оријентација у овоме питању, ако негирају индивидуалности?

Ако би метнули на педагошки кантар с једне стране принцип да казна треба да буде индивидуалисана а с друге стране једнако поступање при одређивању казна у свима пуковима једне војске и уравњавање висине казне за исте и сличне грешке, по моме мишљењу увек ће претегнути принцип индивидуалности.

Ја сам уверен, а и садања пракса поштравања казни то тврди, да ће приликом ублажавања или поштравања од сто случајева 99 бити педагошки погрешних.

Налазим да би се у изразима „блага“ или „строга“ казна увек вршила само злоупотреба речи. Јер што је за једну особу блага казна за другу особу за исту грешку не мора бити блага, и обрнуто што је за једног строга казна за другог ће бити блага, јер то све зависи од индивидуалности кажњеног лица, а никако од апстрактног појма благо или строга.

Не заборављајмо да лек мора бити увек дозиран према индивидуалности болесника, ако не желимо да се претвори у отров.

Одсудно сам противан томе ауторитативном поштравању или поништавању казне, јер то сматрам као злоупотребу дужности, злоупотребу свога старешинског права, а то је повреда субординације, повреда власти потчињених, и према томе то је један акт недисциплине.

Ако пак мислите да за више или највише старешине није обавезна дисциплина, онда се љуто варате, јер „дисциплина је исто тако обавезна с врха до дна као год с дна до на врх.“

Поштрити, ублажити или поништити казну само силом свога старешинског ауторитета исто је што и јавно не дати право старешини који је казну изрекао, рећи му да је у заблуди; а јавно пред млађима не дати право старешини и рећи му да је у заблуди, значи нанети највећи удар његовом старешинском ауторитету. И стога ако желимо добра војсци чувајмо и заштићујмо све ниже претпостављене старешине и не рушимо њихов ауторитет ради лажне и уображене користи да се задовољи правда, јер дисциплина не базира на правним принципима.

Дакле ако би се вашим старешинама признало право ублажавања изречених казни од нижих старешина, то би као што рекох

било веома штетно, како за ауторитет старешина, тако и по дух и дисциплину војске и овај би принцип био у опреци са начелима права кажњавања.

Ово би у ствари било једна врста помиловања. Дајући старешинама у неколико ово суверено право, нема сумње, створила би се код извесних старешина пријатна популарност, али то би у суштини знатно кварило правилно функционисање те огромне војничке машине.

Ако би сада сваки старешина хтео да се користи овим својим правом па и радо га примењивао, као што се то сада чини поштравањем казне, могло би се десити да казна докле дође до министарства војног просто исчезне. На тај начин десило би се, да право кажњавања нижих старешина у појединим моментима престаје. А сме ли се дозволити да претпостављени старешина буде лишен права кажњавања?

У ствари право кажњавања биће му одузето, кад потчињени зна, да та казна може бити редуцирана од свију редом виших старешина и најзад можда сведена на нулу.

Неоспорно је, да има старешина у војсци, који тако рећи не размишљају ни мало при избору врсте казне и при одређивању висине ових и који идеалишући за епитетом „Гвоздени сипају као из рукава казне затвора сматрајући да је у томе сва строгост дисциплине.“

Обрнуто пак има таквих, који су претерано штедљиви са казнама и који прећуткују многе грешке својих потчињених ради лажног угледа и гласа своје јединице или команде.

За осуду је како једно тако и друго; јер нити се сме дозволити да старешина греша при одређивању врсте и величине казне и тиме себе преставља као строгог старешину — „гвоздену руку“, нити пак прикривање грешака својих потчињених или пак благо кажњавање.

Свакако потребна је нека контрола виших старешина и неко исправљање, али никако се не сме вршити то исправљање ауторитативним поштравањем, ублажавањем или поништавањем изречених казни.

Та контрола и то поправљање нижих претпостављених старешина треба да се врши веома опрезно, чувајући ауторитет нижих претпостављених, указујући им само на њихове грешке. У оним пак случајевима где се понављају грешке у избору врсте и висине казне или где се види да је висина и неодмерена казна последица заслепљене јарости, виши старешина је дужан и позван да се умеша и да у интересу дисциплине интервенише, узимајући на одговор таквог нижег претпостављеног а у поновљеним случајевима таквог старешину треба одмах сменили са мотивацијом да је неспособан да заузме старешинско место.

Дакле ако се наиђе на старешине да су непажљиви у одмеравању и избору врсте казне, треба то сузбијати и лечити другим подесним, по дисциплину и углед старешине бољим начином, али се никада не сме нападати на ауторитет нижих претпостављених старешина, који су казну изrekli, јер свима па и највишим старешинама треба да буде света дужност да чувају и одржавају ауторитет својих потчињених старешина, а никако да га руше и обарају.

Ауторитативно поштравање, ублажавање и поништавање казне јесте само злоупотреба дужности, злоупотреба свога старешинског права, а то је повреда власти потчињених старешина и према томе то је само један акт недисциплине и стога се никако не слажем ни са поштравањем ни са ублажавањем ни са поништавањем изречених дисциплинских казни.

Пеш. пуковник,

Душ. М. Лукић

AVIJACIJA U PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI

Profesor N. Golovin

1.

Evolucija strategijskih i taktičkih radnji avijatike zavisí najviše od usavršavanja njenog materijalnog dela. Intenzivnost razvića ovog najbolje pokazuju sledeći brojevi:

	U godini 1914	U god. 1918
Jačina motora (broj konjskih snaga)	80	370
Brzina poleta (kilometara na sat)	115	220
Brzina uzleta na 2000 metara	25 min.	4.5 m.
Brzina uzleta na 4000 metara	—	13 min.
Visina uzleta u metrima	do 3.500 m.	do 8000 m.

Nova tehnička usavršavanja otkrila su put novoj strategijskoj i taktičkoj upotrebi avijatike.

2.

Rat je otpočeo na oba vojišta u obliku obimnih manevara. Mali broj aparata (u Francuskoj 23 eskadrile, u Germanskoj 34 u Rusiji oko 20) služili su samo za strategijsko izvidjanje, pri čemu su se pojedini držali na visini od 1000—2000 metara. Bojazni od vazdušnog boja nije bilo: aparati su mogli raditi nenaoružani; samo su na ponekim izvidjači bili naoružani mitraljezima. U ovom periodu početka bojne primene avijacije, ova je, bez obzira na njenu slabost, bila od velike pomoći strategiji. Proživši nezaštićenim vazdušnim putevima duboko u pozadinu protivnika, ona je posmatrala pokrete dugih kolona, koje nisu još bile svesne potrebe detaljnog maskiranja svojih pokreta od očiju izvidjača iz vazduha. Male tehničke mogućnosti nagradjuju se lakim taktičnim uslovima vazdušnog izvidjanja.

1915. godina dovodi do velikih izmena. Na francuskom bojištu vojske su zastale i ukopale se; ponikli lavirinti utvrdjenja bili su okruženi gustim redovima prepreka od žica. Rat dobija ne samo pozicijski, već i „tvrđjavski“ karakter.

Avijaciji se javljaju nove zadaće.

Sada je bilo potrebno detaljno taktičko izvidjanje. Opšteg rezultata po karti, koji su mogli dati izvidjači, ma da su bili naružani dogledima, za „juvelirnu“ taktiku, bili su nedovoljni, Neprijateljska artiljerija, a naročito mitraljezi, nisu dozvoljavali aeroplanima, da se nekažnjeno, spuštaju. No tehnika dolazi u pomoć i usavršava vazdušno fotografisanje. Aeroplani su mogli da se zadrže na bezopasnoj visini i da svoje izvidjanje dopune do takve tačnosti i detalja, što se ranije teško moglo i zamisliti.

Na ruskom bojištu, nesravnjeno lošijem u tehničkom smislu od francuskog, već su 1916. godine uvideli, da se proboj savremenih jako utvrđenih položaja ne da ni zamisliti bez predhodnog fotografisanja. U Francuskoj, primena dobivenog fotografisanja u vazdušnom izvidjanju bila je savršenija no u Rusiji. Na ruskom frontu štabovi armija bili su prinudjeni da se koriste ovakvim fotografisanjem u tri do šest otisaka, dok su u Francuskoj za kratko vreme umnožili otiske u 5.000 primeraka, te blagodareći ovome i najmanji delovi vojske, do čete zaključno, mogli su odmah posle izvidjanja dobiti fotografiju dela neprijateljskog položaja, koji je ležao pred njima.

Pod utiscima neuspeha prvih pokušaja da se probiju nove odbranbene linije, francuska vrhovna komanda ide u krajnost i predaje vojsci formulu: „za vreme napada pešadija zauzima samo ono, što je artiljerija razušila.“ Kako su porasli zahtevi o upotrebi artiljerijej ova je bila prinudjena, da traži pomoći od vazdušnog izvidjanja. Ograničiti se samo na rad privezanih balona bilo je nemoguće. Prvi pokušaji korekcije artiljerijske vatre pomoću aeroplana išli su lagano; signalizacija bojadisanom dimom nije odgovarala onim velikim zahtevima, koje je sada tražila artiljerija od avijatike. No kada je usavršavanje bezžične telegrafije dalo mogućnost baterijama da pregovaraju sa svojim vazdušnim izvidjačima, primajući na svoje lake antene njihova saopštenja i zadavajući im pitanje, korekcija vatre dobila je najširu primenu. 1916. godina predstavlja period najintenzivnijeg usavršavanja bezžičnog telegrafisanja u avijatici. To je epoha velikih bojeva kod Verdona i na Somi, kada su na frontovima bile nagomilane ogromne količine artiljerije, kakve se dotle nisu videle. Pored bezžičnog telegrafisanja stajala je i zadaća, da se jednovremeno omogući pregovaranje sa što većim brojem aparata. I dostiglo se mnogo u 1915. god. u borbama u Šampanji moglo se koristiti jednim aeroplanom na jedan kilometar fronta, a godine 1917. sa 12 aparata na frontu manjem od 2 kilometra.

Korekcija artiljerijske vatre pomoću avijacije ubrzo dostiže takvu potpunost i tačnost, da se smatralo, da je nemoguće biti bez nje; ili bolje reći artiljerija je počinje zloupotrebljavati u svojim traženjima. Na kraju rata sa izmenom taktičkih pogleda na artiljerijsku pripremu, odrekavši se formule: „pešadija zauzima samo

ono, što je artiljerija razušila“, artiljerija odustaje od ranijeg korigovanja pojedinih metaka i računa sa grubljim, ali dovoljnim korigovanjem.

Francuska instrukcija od 21. januara 1919 god. ustanovljava jedinstvo metoda u jednovremenom radu artiljerije i avijatike i traži korekciju po grupama od 8 i 12 metaka, što je zavisilo od kalibra oružja.

To se postizalo serijama metaka izbačenih sa najvećom brzinom, koju je dozvoljavao materijalni deo; svaka takva serija morala je sadržavati dovoljan broj metaka za odredjivanje srednje tačke u uslovima dane vatre i uzetog ugla penjanja.“

Slično uprošćavanje zadaće, koja se tražila od vazdušnog izvidjača, bilo je u vezi sa tim, što su uslovi pod kojima su radili aeroplani u početku dana, postali docnije znatno teži. Za izvidjača pojavio se opasni protivnik — „istrebitelj“, i kao posledica toga, bilo je neophodno potrebno, skratiti do minimuma vreme za ispunjenje zadaće, koja je pala u deo avijatičaru.

Kako je pomoć avijatike u oblasti taktičnog izvidjana sve rasprostranjenija, to su i zahtevi sa zemlje sve veći. Pešadija moli avijatiku za „specijalnu“ pomoć. Pešadijske delove, koji polaze na napad, počinju da sprovode, ako se mogu tako nazvati pešadijski aeroplani“. Ovi aparati osmatranjem iz vazduha pomažu da otkriju nerazrušene ili ranije neotkrivene tačke neprijateljskih položaja, koji se imaju naoružati pred sam juriš. Pri kraju rata avijatika je mogla i bojno dejstvovati sa napadnim vojskama, dejstvujući protivu neočekivanih zadržavanja mitraljeskom vatrom i bombom. Sem ovoga i aeroplani, sprovodeći pešadijski napad, ustanovljavaju novi vid bojne veze. Oni odredjuju liniju, koju su dostigli njihovi pešadijski streljački strojevi i javljaju o tome štabovima i artiljeriji; oni izveštavaju o pojedinim zadržavanjima i predaju molbe o pomoći artiljerije ili drugim tehničkim delovima, — tenkovima; oni šalju molbe tražeći pojačanje i popunu municije; bilo je čak slučajeva, ma da pojedinačnih, da su po aeroplanima slali puščanu municiju pešadiji, odsečenoj od neprijatelja.

Ispunjenje svih ovih zadataka zahteva rad na manjoj visini, u sferi mitraljeske vatre sa zemlje. Istina u trenutku pešad. napada neprijateljski mitraljezi i topovi privlače se jurišnim talasima pešadije, no tim ne manje, pitanje o oklopu aeroplana došlo je na red. Na kraju rata nije se došlo do konačnog rešenja i to pitanje ostaje otvoreno za tehniku.

Iz gore izloženog vidimo, da se posle 1915. god. taktički rad avijatike ne može ograničiti jednom zonom (1000—2000 metara); ona se deli na dve zone:

1. Zona niža od 500 metara pri sprovođenju pešadijskog juriša za blisko izvidjanje i za održavanje bojne sveze.

2. Zona od 500—4000 metara za fotografisanje neprijateljskih rasporeda, korekcija artiljerijske vatre, daljnog izvidjanja i t. d.

Godine 1915. uspjelo se da se postavi na aeroplanu mitraljez koji je pucao pomoću sinhronizacije kroz propeler. Tek što su za ovaj izum Francuza doznali Nemci, oni ga iskorišćuju i stvaraju specijalni aparat za vazдушnu borbu — Foker. Ovaj novi tip, jednovremeno i istrebitelj, sposoban je za manevrovanje i ima veliku brzinu; brzo „lazeći“ gore, on slobodno dostiže visinu koja prevazilazi predjašnje zone dejstva izvidjačke avijacije. Tamo iznad 4.500 metara on kao kobac bira svoju žrtvu.

Gornjim dvema zonama avijatičkog delanja, pridaje se nova, viša, iznad 4.500 metara.

No 1915. godine u avijacijskoj taktici element vazdušnog boja dolazi samo kao slučajni faktor. U punoj meri on pokazuje svoj uticaj 1916. godine za vreme verdenskih operacija. Nemci su se pripremili za ovaj napad ne samo na zemlji, već i u vazduhu. U toku prvih dana napada na Verdun francuska avijacija proterana je sa bojnog polja. Sa namerom, da spase stanje stvari, francuska komanda, videvši da je u vazdušnoj taktici nastupio oštar preokret i da avijacija stupivši u tu stadiju može raditi, i da se mora boriti u vazduhu, brzo je sakupila sa svoga fronta eskadrile sposobne za vazdušni boj i to 8 od 15. Prvi pokušaji da prikriju svoju izvidjačku avijaciju ne daju stvarnih rezultata. Tada Francuzi pribegavaju herojskom rešenju; oni se rešavaju da se za izvesno vreme odreku od zaštite, mireći se sa gubitkom.

Posle nekoliko dana nemački „Draheni“ (privezani vazdušni baloni) i aeroplani, koji su izvidjali francuske položaje i korigovali vatru germanske artiljerije, trpe velike gubitke. Nemci su „zaslepljeni“. Ovaj udar biva suviše osetan za njihova nadiranja i germanska bojna avijacija prinudjena je da predje u vazдушnu odbranu.

Saveznici se žure da konstruišu svoj tip istrebitelja, no izrada odličnog francuskog bojnog aparata „Spad“ zadocnjava; u toku borbi 1916 godine ne gledajući na veći broj vazdušnih sredstava nadmoćnost u boju ostaje u nemačkim fokerima.

Hoću da obratim ovde pažnju čitaoca na jednu karakterističnu crtu, koja se provlači kao crven konac kroz prošli rat. Nemačka vojnička misao ide svagda unapred; to se događa i u oblasti taktičke i strategijske primene avijatike, bez obzira na to, što industrija ograničena blokadom, nije mogla konkurisati sa jačinom tehničkog stvaranja njihovih protivnika.

Godine 1917. nemački generalštab privodi u život novu ideju grupisanja vazdušne bojne snage sa svojstvenom mu metodičnošću

i logičnošću. Tako n. pr. za vreme boja 27. maja 1917. god. u vazduhu jednovremeno učestvuju 45 bojnih aparata.

God. 1916. i 1917. istaknuvši u vazdušnoj taktici princip borbe za gospodarstvo u vazduhu ispoljava se takodje i uslovni karakter toga gospodarstva. Radi postignuća toga gospodarstva za duže vreme trebalo je uništiti veći deo avijacione snage protivnikove. Jasno je, da je slična zadaća na praktici bila neostvarljiva. Kada su Nemci u jednom noćnom naletu 1917. god. na francuske aerodrome izbacili iz stroja okolo 80 aparata, to ipak nije sudbonosno uticalo na francusku avijaciju.

Karakternom osobinom vazdušne taktike javlja se izvanredna pokretljivost svih njenih formi, što dozvoljava strani, koja uvidi svoju slabost, da se lako ukloni od rešavajućeg sudara u vazduhu. Prikrivši za vreme, na zemlji svoje bojeve eskadrile, ona može u zgodnom trenutku napasti izvidjačke aeroplane protivnika onog momenta kada bojeve eskadre završavaju svoj rejdi.

Posledica je ovoga, da se gospodarstvo u vazduhu ne mose ograničiti samo čišćenjem vazdušnih pravaca i zona, već traži stalnu pripremu da zaštiti svoju avijatiku. Da bih predstavio rad ove vrste bojeve avijacije, kada se zavladao vazduhom i trebalo ga održati, navešću naredjenje dato francuskoj „bojevoj grupi № 15“ — za 20. avgust 1917. godine.

„Sutra u svanuće francuska pešadija napada neprijateljske položaje izmedju šume Avokur i Šume de Korier.

Ovaj napad biće potpomognut aeroplanima, pridodatim pešadiji na visini 6—800 metara — — aparati za korekciju držaće se na visini 1500—2000 metara.

Bojna avijacija zadejstvovaće u ovome napadu, čuvajući odozgo naše aeroplane. Za taj zadatak svaki učestvujući deo imaće tri reda patrole.

1. Niske patrole izmedju 6—1000 metara sastojaće se iz četiri aparata na frontu pešadijskog napada, šume Avokur i Kumier.

Ovi se aparati imaju držati na nekoliko stotina metara ispred aeroplana koji sprovode pešadiju i za sve vreme imaju da se podižu severu, prema kretanju pešadije. Oni se moraju stalno držati ispred našeg artiljerijskog baraža, čije će se dejstvo lepo videti na zemlji.

2. Srednje patrole na visini sa zadatkom da štite aeroplane za korekciju ispred fronta, šuma Šepi-Kumijer.

3. Visoke patrole 4.500 metara i više iz tri aparata sa zadatkom da ne dozvole prodiranje neprijatelja u visokoj zoni i naše linije i štite niske patrole.

Niske patrole služiće se Njutorama, srednje i visoke Spadama“.

Dalje se daje raspored ljustva za pet eskadrila koje ulaze u sastav „Bojne grupe № 15“. Period dejstva produžava se intervalom od 5 časa. Zajedno sa ovim naredjuje se, da svaka

eskadrila bude gotova za letenje u punom sastavu za čas i četvrt, od vremena odredjenog za slanje svojih patrola. Naredjenje se završava:

„Posle izvršene smene patrola, svi će se piloti spuštati ispod 1000 metaka, da bi izvidjali pokrete u neprijateljskim linijama; sve neprijateljske delove, koji se kreću napadati na niskoj visini sa mitraljezima.“

Sem ovoga komandiri eskadrile organizuju, po potrebi, ataku na „Drachen“, za svaku patrolu...

Interesantno je pokazati rezultate po ovom naredjenju. Bilo je svega letenja — 189, opšte vreme trajanja 248 časova; vazdušnih bojeva: nad našim linijama O, nad protivničkim — 65; oborenih neprijateljskih aeroplana: dosta verno — 2, verovatno — 7, od kojih su bila dva primećena od francuskih pilota pri spuštanju; na Drahe ne je izvršena 8 napada; gubitci kod Francuza: dva aeroplana.

God. 1914. bombardovanje se nalazi u pokušajima — razviću. Aeroplani bacaju slabe bombe i strele. Ali se u ovaj način borbe avijatike počelo polagati mnogo nade, i karakteristično je to, što u ovoj oblasti strategijskih i taktičkih zadataka uvek prvenstvo ima materijalna mogućnost ostvarenja. Već 1915. god. pokušava se i s bombom, bačenom sa aeroplana, radi pomoći bojnim operacijama na zemlji. No aparati su još uvek rdjavi „letači“, oni su prinudjeni da se drže na visini 2000 metara, a objekt njihovog dejstva nisu mogle biti vojske — jer je verovatnost padanja bila vrlo mala. No sa pojavom aparata koji se brzo penju i koji mogu riskovati da se spušte, pojavljuje se i „tehnička mogućnost“. Do pojave ovakvih aparata, objekti dejstva mogli su biti ciljevi ogromni po svome prostranstvu (varoši, željeznice stanice, fabrike) a rezultati sličnih napada ograničavali su se na moralni efekat, koji su proizvodili na stanovnike. Za postignuće običnih moralnih rezultata morala bi se bomba usavršiti i povećati tovarna sposobnost aeroplana.

Francuska komanda, uvidevši sasvim pravilno brzinu progresu tehnike, stvara već 1915. god. četiri grupe za bombardovanje po četiri eskadrile svaka. Prvi redji ovih grupa okruženi su samim ružičastim nadeždama: Nalet, na fabriku „Badiše Anilin und Soda Gezelshaft u Ludigshafenu“ sa 18 aeroplana svršava se bez gubitka i proizvodi u Germaniji silan utisak. Drugi nalet na Karlsruhe bio je takodje uspešan. No, uskoro aparati za bacanje bombi susreću se sa pobedonosnim protivnikom: sa istrebiteljem u kome je sedeo jedan čovek.

Gubitci koje trpe aparati za bacanje bombi, ne isplaćuju se postignutim materijalnim rezultatima, Nalet na Sarbruken 9. avgusta koštao je devet oborenih aparata. Nade polagane u bombardovanje iz vazduha počinju da opadaju. Danju, dok se vazdušne

stihije nalaze u vlasti „istrbitelja, „operacije za bombardovanje postaju vrlo teške.

God. 1917. Bombardovanje donosi koristi Nemcima. Oni iskorišćuju ideju Sikorskog, primenjenu u ruskim ladjama tipa „Ilije Muromca“ i stvaraju dvomotorni tip „Gota“. Ovo je dozvoljavalo, da se znatno uveliča tovar aparata bombama od 600 kgr. Pored ovoga tip „Gota“ bio je sposoban za noćna letenja. Oni vrše nalete na varoši Dunkirk, Bar — le-Duc, nariz, na železničke stanice Revinji, na magacine Suili. Ne verujući u mogućnost noćnih napada, francuski aerodromi načičkali su se blizu fronta. Nemački „Gota“ napali su ih; jedne iste noći Senar je razrušen a aparati cele eskadrile uništeni, a u Lemu i Ošu gube Francuzi 60 aeroplana.

Saveznici se žure da iskoriste progrese koje su stvorili Nemci u bacanju bombe. Oni stvaraju mnoge motorne aparate sa velikom brzinom i prelaze u noćne ekspedicije. Ova se reorganizacija završava godine 1918.

Gigantski koraci, učinjeni avijacijom u prvim godinama rata otkrili su postepeno široke horizonate, te su Francuzi sa svojom poznatom sposobnošću stvaranja, sanjali da stvore „mašinu za dovršenje rata“.

U ovome pravcu misli oni se spremaju brojno uvećju avijatiku. Prvi projekt koji je 1. marta 1916. imao 2870 aeroplana, ne računajući broj rezervnih aparata, već je oktobra 1917. zamenjen opširnijim programom od 4200 aparata, ;u god. 1916. zadaće se još proširuju i sa 1. oktobrom 1919. nameravaju da dostignu broj 6000 aeroplana. Stvarno 1. aprila 1916. god. u francuskoj armiji je bilo 2750 aparata (920 — za vazdušni boj, 420 — za bombardovanje, 1400 — za izvidjanje); a 1. avgusta bilo je na frontu 2975 francuskih aeroplana, a pri zaključenju primirja 3437 aparata.

Borba za gospodarstvo u vazduhu iziskavala je grupisanje avijacije za borbu. Stvaraju se krupna avijacijska sjedinjavanja. U početku delovi grupa sačinjavaju eskadru 145—255 aparata, a 1918. god. na francuskom frontu stvara se vazдушna divizija. Ova je divizija imala 2 brigade, svaka po 2 eskadre. U eskadrama bili su jednorodni aparati t. j. sastojali se ili iz istrbitelja, ili iz aparata za bombardovanje. Brigada i divizija sastojala se iz eskadri istrebitelja i za bombardovanje. Broj aeroplana u diviziji varirao je izmedju 630 i 720. Projekt od 6000 aeroplana predviđao je obrazovanje tri vazdušne divizije.

Kako nisu došle u sastav eskadre bojne eskadrile, to su one bile sastavljene na raspoloženje Armijskim štabovima, za neposrednu zaštitu rada izvidjačke avijacije, ili su pojedine grupe stavljene na raspoloženje glavnokomandajućem.

Eskadrile izvidjačke avijacije stavljene su na raspoloženje korpusima i to jedna eskadrila na svake dve divizije u sastavu

korpusa. Da se zadovolje potrebe, po iskustvu, pridavanje po jedne eskadrile svakoj diviziji pokazalo se u Francuskoj nedovoljno, mesto 63 eskadrile trebalo bi 110. Svaka je armija imala po jednu grupu...

Tehničko usavršavanje materijalnog dela, dozvoljavalo je avijaciji u 1918. god da se ne ograniči samo na izvidjanje i vazdušne borbe. Ona je bila sposobna primati već realno učešće mitraljezima i bombama u boju na zemlju protivu neprijateljskih vojsaka.

21. marta 1918. god. Nemci su duboko probili engleski front severno od Uazi i energično potiskivali Engleze. Nemačko nastupanje vršilo se sa tolikom brzinom, kaka se do tada nije videla u borbama 1916—1917. god. Položaj je postao kritičan. Trebalo je po svaku cenu usporiti širenje proboja. Francuska komanda bacila je za ovaj cilj, u boj, svu svoju avijatiku. Naredjenje je bilo sledeće:

„Poražavajuće dejstvo naših topova biće pojačano celokupnom avijacijom koja nam stoji na raspoloženju. Bombom i mitraljezom aeroplani će napadati danju i noću neprijateljske kolone, komoru, parkove. Sve vazdušne sile biće prikupljene, da unesu demoralizaciju u redove neprijateljske vojske i u pojačanja koja im pristižu“.

Bez obzira na sve teškoće, na koje se moralo naići, izvršujući ovo naredjenje, francuska avijacija je razumela, da je nastao čas velikih podviga. Ona je po danu napadala kolone u pokretu; noću bombama tukla bivake, slagališta, železničke stanice. Francuzi su trpeli velike gubitke, no zadatak je rešen time, što su Germanci žureći da energično iskoriste svoj prvi uspeh, davali francuskoj avijaciji ugodne ciljeve: marševe kolone, koje su posle 1914. god. iščezle sa osmatračkog polja avijatičarima, ponovo se pojavljuju i predstavljaju pri novim sredstvima avijacija dobro tučene ciljeve. Zadaća se olakšavala i time još, što je namačka avijacija zaostala sa prenosom svojih aerodroma, od brzog nastupanja svoje pešadije i njeni protiv napadi bili su otežani napadima francuskih aeroplana.

U kritičnim danima za sve vojske u julu i avgustu mesecu francuska avijacija uzima živo učešće u bojevima na zemlji: Jula 15. avijacija se baca da razruši prelaze preko Marne. Bombo-bacači se spuštaju do 400 metara. U toku ovoga dana vazdušna divizija utrošila je 45000 kgr. bombi i porušila dva prelaza. Avgusta 10. o. g. oko podne izvešteni su o prikupljanju vojske i komore u Lasinji, gde 112 aeroplana u dva naleta bacaju 28.000 kgr. bombi.

Učestvovanje francuske avijacije u bojevima na zemlji 1918 u opštim crtama može se predstaviti ovako:

Pred sudarom proizilaze grupni napadi na industrijske centre, aerodrome, železničke puteve, i stanice za snabdevanje.

Za vreme boja, napadaju najbližu pozadinu, a ako imaju mogućnosti, i samu neprijateljsku vojsku. Za nezadržanu eksploataciju proboja neprijateljskog fronta, bacaju vazdušne mase. Naj-

češće su za ovo odredjivali dve eskadre istrebitelja i dve eskadre za bombardovanje.

Aeroplani za bombardovanje, utrošivši rezervne bombe, pospuštali su se i produžavali svoje napade mitraljezima. Prvi moment, po uspešnom proboju — jeste momenat zabune i organizacije protivnika. Na bojnopolju pojavljuju se aeroplani, koji imaju zgodne ciljeve za svoja gadjanja.

U napadima mogu uzeti učešća i manje avijatičke jedinice, koje su rasporedjene kod štabova armijskih, korpusnih i divizijskih. Bilo je takvih slučajeva, gde je aeroplan zaplenio top (Šampanj, novembra 1917.) ili jedan drugi aeroplan 20 avgusta 1918. godine potpomažući napad pešadije, primetio je prikupljnje nemačkih četa u jednom zemljišnom udubljenju, spustio se na 150 metara i mitraljezom likvidirao pripremani kontranapad. No u isto vreme videlo se iz iskustva, da slični rad avijacije nju samo brzo rastrojeva. Pri spuštanju, neprijateljski metci lako pogadjaju, a pri kvaru motora, malo ima vremena, da se što smisli i tada je sigurna smrt ili ropstvo.

Kada prve moralne posledice prodju, i u neprijateljskim redovima počinje da se povraća red i organizacija, nemoguć je period dejstva sa mitraljezima na nizinu. Avijacija tada počinje noćne napade na pozadinu.

Bez obzira na sve izloženo, 1918. godina nije opravdala preuveličano očekivanje, koje se polagalo u avijaciju: „mašinom za dovršetak rata“ ostao je kao i ranije — vojnik pešak. No ipak 1918. god. u istoriji bojne primene avijacije predstavlja veliki napredak. Avijatika od ponovnog roda oružja pretvorena je u novi rod oružja i pored pešadije, artilerije i konjice, ona je postala četvrti rod.

3.

Izneću sada rezultate toga bogatog iskustva, koje nam je dao prošli rat.

Strategijske i taktičke radnje avijacije razvijale su se u četiri pravca.

1. Izvidjanje (fotografisanje, koregovanje),
2. Neposredno potpomaganje borbi na zemlji.
3. Vazdušni bojevi.
4. Bombardovanje.

Pri kraju rata izvidjanje je postalo teže usled sve većeg smanjivanja borbenih poredaka, i usled velike primene noćnog kretanja. Tako na primer prikupljanje više od dvadeset nemačkih divizija 1918. god. pred napadom na Shemine-Dam, nije bilo primećeno od francuske avijacije. U budućnosti treba očekivati, da izvidjanje iz vazduha bude sve teže. Maskiranju će priteći u pomoć i sama tehnika

Već su 1916. god. u VII. ruskoj armiji, bile obrazovane naročite komande za maskiranje. One su bile snabdevene vrlo prostim priborima, u vidu prskalice, te su vrlo brzo bojadisale na zemljištu najrazličnija utvrđenja i postigle su takve rezultate, da je pomoću vazdušne fotografije bilo nemoguće odmah razlikovati lažne opkope od pravih. Nema spora, da će nauka dati još puno drugih sredstava u ovome pravcu. No kao glavna smetnja izvidjačkim radovima javlja se nemogućnost vazdušnog napada.

Složenost avijacijskog izvidjanja doprinela je stvaranju raznovrsnih tipova aeroplana, koji su bili sposobni za specijalne poslove pod raznovrsnim uslovima.

Za strategijsko izvidjanje bili su potrebni aparati koji su mogli u letenju probaviti više časova (poslednji tipovi mogli su provesti 4—5 časova). Ratujuće strane su još uvek na velikom rastojanju jedna od druge. Frontovi su prikriveni predhodnicama koje nisu mogle da protivstanu strategijskom izvidjanju tako jako opterećenog vazdušnog fronta, kako se to moglo uraditi, kada su frontovi na zemlji bili smaknuti.

Moglo se računati, da se pri izvidjanju može prodreti u duboku pozadinu bez upotrebe sile. A zbog ovoga aparati za strategijsko izvidjanje mogu da se ograniče samo na lako odbranbeno orudje, bazirajući mogućnost svog rada na brzini letenja, nečujnosti i maloj vidljivosti za zemlje. Jedan deo ovih aparata morao je da bude sposoban za noćno izvidjanje. Rad ovih aeroplana sličan je udaru mača, koji je probijao na ponekim mestima zavesu neizvesnosti koja nas okružuje. Pojamno je, da ovaj rad ide ruku pod ruku sa radom konjice na zemlji.

Kada su se vojujuće strane približile jedna drugoj vazdušni frontovi postali su češći, slično zemaljskim. Element vazdušnog boja pojavljuje se sve većom snagom. Naoružanje aeroplana za odbranu trebalo je učiniti silnijim.

Kao što smo videli ranije, taktičko izvidjanje u vazduhu iziskivalo je rad u dve zone: 1.) u srednjoj (500—4000) — fotografisanje, korekciju, paljbu, noćno izvidjanje i t. d., 2.) u nižoj zoni (ispod 500 metara) blisko izvidjanje za napadnu vojsku. Ovo izvidjanje vezano je sa sprovođenjem samog napada i o njemu ću govoriti docnije: zadržaću se sada na radnje u srednjoj zoni. Aparati odredjeni za ovu zonu, morali su biti sposobni da se brzo penju u granicama svoje zone, a sem toga da su sposobni u širokim merama da variraju brzinu svoga letenja i ovo svojstvo pomagalo je da prolaze brzo nad mestima, koja su ih interesovala. Prinudjeni da budu jače naoružani no aparati za strategijske izvidjanje, oni nisu imali potrebe za tako veliki rejon dejstva, te su mogli da smanje reserve benzina, koje su sobom nosili.

Ratna iskustva postavila su pred budućnost interesantan problem. Nesumnjivo da aeroplan sa dva sedišta sa teškoćom može da

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

ФРАНЦУСКА

Коњичка обука ваздухопловних официра. — Новијим наређењем укинута је овим официрима право на коња, али с тим да им се ипак олакша могућност било употребе коња, било коњичке обуке. О томе имају да се старају команданти корпуса имајући у виду при том да се не нанесе ни штета редовној обуци коњице ни да се проузрокују издатци држави. Они официри који су до сада имали коње на државној нези, могу их задржати на њој до краја ове године, иначе обука бива о трошку официра, изузев наставу. Они који немају коње, могу их позјмити од државе такође до краја ове године. У овим границама команданти корпуса стараће се да поменути официри не остану без коњичке обуке.

Виши официри ваздухопловства. — Министарским наређењем назначен је извесан број виших официра коњице и пешадије за превод у ваздухопловство. Они ће се ту нарочито спремати за вршење разних дужности у том роду војске, ради чега су подељени у шест категорија:

Категорија аеропланска А: официри имају да прибаве сведочанства (бреве) осматрача и сведочанство војног пилота, ради чега им се стављају на расположење летелице. Овим стичу право на командовање.

Катег. аеропланска В: административна служба у трупи или установи

Катег. аеропланска С: дужности положаја мајора.

Катег. балонска А: има да прибаве више сведочанство управљача војног балона (ваздушне лађе) и сведочанство балонског осматрача, чиме стичу право на командовање.

Катег. балонска В: административна служба у овој трупи или установи.

Катег. балонска С: дужности положаја мајора.

Назначени официри навешће специјалним репортом у коју категорију желе да буду увршћени.

По свршеној спреми, испиту и лекарском прегледу они који нису нађени способни за обе категорије А, моћиће тражити увршћивање у друге категорије. Исто тако они из других категорија моћиће тражити превоз у категорију А. — Испитима председава командант корпуса.

Исто наређење доноси и програм наставе за те офицере. Он одговара у главном — нешто скраћено — специјалној општој обуци тога рода војске код категорије А. Што се тиче категорија В и С, програм има у виду трупну службу у овом социјалном роду и има више карактер усавршавања и припреме за ту службу. Трајање обуке је разнолико 18^{1/2}, 12, 13^{1/2}, 10, 6 месеца, према категоријама и потреби.

Бисиклети за аутомитраљеске ескадроне. — Ради бржег обављања унутрашње службе код аутомитраљеских ескадрона, а да би се избегла употреба моторних велосипеда на блиска остајања, те да би се ови последњи што више штедели и чували за напорнију употребу, министар војни решио је да се поменуте јединице снабду са по једним бисиклетом свака. Старање има да води команда велосипедије (*service vélocipédique*).

Реорганизација Рајнске војске и граничних трупа. — **Укидање једног арт. одељења.** — Министар војни одлучио је да изведе преустројство (управо преформацију) француских трупа у граничној области према Немачкој, затим на самој Рајни, па и у гарнизонима на Сари и на Мостобрану код Кела. — Према овој одлуци укида се 21. корпусна област. Али поддивизија (*subdivision*) у Троа и поддивизије у Бургу и Белеју остају при досадањим корп. областима својим (при 20. односно 7-мој). С овим у вези укидају се дакле оне више јединице и пукови који по овом разграничењу отпадају, изузев 24. пеш. пук, који не улази у састав 3. дивизије, већ остаје у садањем саставу. — Има се извршити такође преформација трупа на Рајни, на Сари и код Кела (мање више оперативно груписање).

Исто тако укида се и једна арт. група од 75 мм. 13. арт. пука у Венсену (париска команда).

Формација тешке артиљерије на железничкој подлози. — Ова артиљерија формира се у два пука: 372. пук у Шалону са деташованим деловима у Маљију, Сент-Елену (*Eulilen*) и код Рајнске војске; 371. пук у Бајони са једним деташованом батеријом у Сен-Пјер-Киброну.

372. пук: штаб са полуводом ван трупног састава у Шалону; — 2. група (3. и 4. батер.) у Шалону; — 3. група (17. и 8. батер.) у Маљију и (9. батер.) у Сент-Елену; — 4. група (10. и 11. батер.) код Рајнске војске.

371. пук: штаб са полуводом ван трупног састава у Бајони; — 1. група (1. и 2. батерија) у Бајони; — 2. група (4. и 5. батер.) у Бајони; — 3. група (7. и 8. батер.) у Бајони; — 4. група (10. батерија) у Сен-Пјер-Киброну.

Ненаведене батерије ових пукова остају са досадањим наоружањем. — Министар у исто време прописује детаље извршења ове формације (нешто из остатака укинутих јединица, нешто других распоредом постојећих).

Нова железничка секција. — Организована је нова, 11. пољска железничка секција, која обухвата: команду са централним депом и два активна пододсека (subdivisions) чији ће се персонални састав рекрутовати из персонала алжирских железничких пруга. Према томе ова 11. секција предвицена је за Алжир.

Уз ова два активна пододсека установљавају се три допунска под називом „специјални пододсеци) (subdivisions spéciales), који ће се попуњавати из најмлађих алжирско-туниских класа и добровољаца.

У ову 11. секцију спадаће још 9 територских пододсека који ће организовати командант 19. корпусне области према потреби, а на основу предлога војно-железничког комесара за алжирско-туниску мрежу.

Ова шира организација побуђује мишљење, да ће се дотично људство у случају потребе повући из поменутих области у централну Француску, или, што је вероватније, да се циља на замену француског персонала у Алжиру и Тунису урођеничким људством.

(France Mil.)

ПОЉСКА

1. Мирнодопско стање војске. — Организација мирнодопске Пољске војске свршена је. Она има формацијску јачину од 17.000 официра и 250.000 војника, — али би у тренутку смела бити још знатно јача, — а састоји се из 30 пешадијских дивизија, 10 коњичких бригада и одговарајућих специјалних трупа. Дивизије и коњичке бригаде састављене су у 10 армијских корпуса и 3 коњичке инспекције, које опет све стоје под 5 армијских инспекција. Највиша командна инстанција је Војно министарство, под којим стоји и Главни Ђенералштаб. Војно министарство заједно са другим министарствима образује Највиши ратни савет, чији је председник Председник републике. Поред овог савета постоји још „Ужи ратни савет,“ који се састоји из: 5 армијских инспектора, Војног Министра, Начелника Главног Ђенералштаба и три ђенерала, које нарочито одреди Председник републике и од чијих се чланова у случају рата именује Главни Командант.

Сваки армијски корпус састоји се из 3 дивизије, 1 пука стрелца на коњима од 3 ескадрона, 1 тешког артиљеријског пука од 3 дивизиона, 1 пионирског пука од 3 батаљона, 1 моторног, 1 возарског и 1 санитетског одељења, који се у случају рата деле на три дивизије. Свака дивизија састоји се из 3 пешадијска пука од по 1 штабног батаљона (који се састоји из: телефонског и пионирског вода и вода за бацање мина, као и чете тешких митраљеза, која се једна једина код пука налази) и три пешадијска батаљона од по 3 чете, под једним пешадијским командантом, и 1 артиљеријског пука (са одељењем за мерење светлости) од 9 батерија под једним артиљеријским командантом. Свака коњичка бригада састоји се из 3 коњичка пука од по 4 коњичка ескадрона, 1 митраљеског, 1 инжињерског и 1 коњичког одељења. Коњичке бригаде појачавају се, у случају рата, велосипедистима, оклопљеним аутомобилима, телеграфским, возарским и санитетским трупима. Специјалне трупе су ове: 1 пук најтеже артиљерије, један дивизион артиљерије против ваздухопловних средстава, 3 батаљона борних кола, по три авијатичарска, телеграфска и железничка пука, 5 батаљона за ваздушне лађе и одељења за: гасове, бацање пламенова, рефлекторе и зидање мостова. Ове специјалне трупе стоје непосредно под Војним министарством. Авијатичарски пукови: 1ви гарнизонује у Варшави, 2ги у Кракову а 3ћи у Познању — састоје се из извесног броја одељења за: извиђање, гоњење и бомбардовање, чији се укупни број чени око 25 одељења од по 10 летећих апарата.

Деоба пољске мирнодопске војске извршена је тако, да се 5 армијских корпуса и исто толико коњичких бригада одмах против Немачке — од њих 2 корпуса и готово 3 бригаде само против Источне Пруске — 4 армијска корпуса и 3 коњичке бригаде против Русије, 3 армијска корпуса и 3 коњичке бригаде против Чехословачке и 1 армијски корпус и 3 коњичке бригаде против Литванске — могу употребити. У Познању и Западној Прусској налазе се два армијска корпуса — VII. и VIII. са корпусном командом у Познању и Торну, — и 2 коњичке бригаде под армијском инспекцијом у Торну; у Горњој Шлезији и Галицији налазе се 3 армијска корпуса — V., X. и VI. са корпусном командом у Кракову, Пшемислу и Лембергу, — а у Пољској (по конгресу) налазе се 5 армијских корпуса: I., II., III., IV. и IX. са корпусном командом у Варшави, Лублину, Вилни, Лодзу и Брестлитовску. Армијске инспекције галицијских и пољских (по конгресу) корпуса налазе се у Кракову, Лембергу, Варшави и Вилни.

Служба у војсци је коначно утврђена законом од 31. марта тек. године. По овом закону кадровска служба траје за све родове оружја подједнако две године и почиње од пуних 20 до пуних 22. године живота, служба у резерви траје 18 година а служба у последњој одбрани (ландштурму) 12 година.

Официрски кор мирнодолске војске састоји се у својој маси из легионарских (добровољачких) официра, који немају војничко образовање, из скоро 35 процената пређашњих аустроугарских официра и из сасвим незнатног дела пређашњих немачких и руских официра. Готово све више командне положаје заузимају легионарски официри. Легионари су: Војни министар, ђенерал Соенковски, Начелник Главног Ђенералштаба ђенерал Сиковски, два армијска инспектора ђенерали: Ридз Смигли и Зелиговски, око једна трећина команданата: корпуса, дивизија, бригада и пукова, као и више од пола ђенералштабних официра и официра војног министарства. Од пређашњих немачких и руских официра је највећи део, — премда они представљају у сваком погледу најупотребљивије елементе пољског официрског кора, — при преводу војске отпуштен или преведен у резерву. Последица овог претпостављања легионарских официра, — које свог дубљег корена има у унутрашњим политичким односима, — била је заоштрениост супротности између легионарских официра, левичара, који стоје близу Предсенику Пилсудском, и осталог официрског кора који је у опште наклоњен десничарима (политичкој партији), супротности, која се у самом официрском кору покушава да измири предавањима, којима руководи Начелник Главног Ђенералштаба, а имају тежњу да се поред усавршавања официра, развију чвршћи другарски односи у официрском кору.

За образовање официра постоје официрске ратне школе и нарочити курсеви за све родове оружја, којима управљају француски официри.

Организација пољске мирнодолске војске је у суштини дело француских војних мисија, које су у Пољској дошле у пролеће 1919. год. при оснивању пољске војске; оне су стајале у почетку под управом ђенерала Анриа и Нисела, а од децембра прошле године стоје под ђенералом Дипоном. Ове су мисије биле с почетка јаке око 500 официра, али су у последње време, пошто је у главном завршено мирнодолско формирање пољске војске, знатно смањене тако, да су сад јаке око 100 официра, који ће се у будуће употребити само још као саветодавци код виших пољских командних инстанција и као наставници на војним школама.

Војно министарство и Главни Ђенералштаб устројени су по обрасцу француског војног министарства и Главног Ђенералштаба, само се још оскудева у одговарајуће спремним ђенералштабним официрима. Да би се овај недостатак попунио, у Варшави је устројена једна ђенералштабна академија, која је стајала под француском управом, а из које је, крајем септембра прошле године после двогодишњег курса, изашло први пут са свршеном академијом 55 официра.

Настава се изводи код свију родова оружја потпуно по француским прописима, који су појединим дивизијама прошлог лета и

јесени показивани у курсевима од 4—6 недеља на трупним вежбалиштима, а потом опробани на последњим већим трупним вежбањима. Настава наилази на врло велике тешкоће код официра са малим војним образовањем и искуством, и код војника неписмених нарочито оних из Источне Пољске.

Наоружање, одело и остала спрема је савремена, али наоружање лако артиљеријом са француским пољским топовима није још потпуно. Пешадија је још за сад наоружана немачким, руским, аустријским и француским пушкама. У ваздухопловству преовлађују ваздушни апарати француског и италијанског порекла. Тежи се, да се пољска војска што брже наоружа и снабде француским материјалом.

Пољска мирнодопска војска је по свом целом изгледу верна слика француске војске, али се не може, наравно, што се тиче њене вредности, никако поставити са овом на исти степен. Војсци Пољске недостаје још нужна унутрашња чврстина и збијеност. Разлог за ово лежи у недостатку одговарајућег вођења и у мешавини народа Пољске државе. Ово даје војсци Пољске до извесног степена сличан отисак, којег је раније имала стара аустријска војска.

Ратна морнарица — Стварање Пољске ратне морнарице налази се сад тек у њеним првим почетцима, и питање је, да ли ће се изнад ових уопште издићи. Пољска сад располаже само са шест малих ранијих немачких торпедњача и то: V. 108, A.59, A.64, A.68, A.69 и A.80, које су се при примирју морале предати Енглеској, а потом их је Енглеска у лето прошле године продала Пољској и данас носе ова имена: „Касзуб“, „Слазак“, „Краковјак“, „Подхаланин“, „Кујавијак“ и „Мазур“. Осим њих Пољска има: две топовњаче, четири пређашња немачка миноистраживача, једну речну флотилу на Висли, која се састоји из моторних чамаца, неколико наоружаних парних лађа и једну једрилицу „Лвов“, која се користи као школска лађа. Ове лађе заједно са пређашњим немачким малим крсташем „Данциг“, — који је по Версајском уговору предат Енглеској — за кога се надају да ће га моћи добити још од Енглеске, и са две тобож у Финској поручене авизолађе, треба да образују језгро пољске ратне морнарице, која је данас јака: 5 адмирала, 248 официра и 2000 војника и осим тога састоји се још из једне хидроаеропланске станице и једног морнаричног ваздухопловног одељења у Пуцигу као и из више формација сувоземне војске. Морнаричко ваздухопловно одељење располаже са 4 аероплана и 45 хидроаероплана, од којих су: 4 немачког, 25 италијанског и 16 француског порекла. Морнаричке формације сувоземне војске састоје се из 1 морнаричког батаљона у Торну од 4 чете, из по 1 морнаричког одељења у: Диршау, Грауденцу,

Бромбергу, Модлину и Пинску као персонал за Висланску флотилу, из 1. батаљона обалске артиљерије од 6 батерија за обалска утврђења и из 1. морнаричке школе у Дуршау, која је тамо устројена крајем 1920. год.

Као ратна пристаништа најпре су узета у обзир Пуциг и Гдинген северно од Запота, дотле док Пољској Данцинг, као пристаниште, не буде стајао потпуно на расположењу. Са изградњом ратних пристаништа отпочето је, но због ванредно великих трошкова ограничили су се на грађење најнужнијих пристанишних построја. Ради њихове заштите и ради одбране обала подигнута су обалска утврђења код Пуцига, Гросендорфа, Гнездау и Гдингена, која су наоружана са 7.5 см. пољским топовима, 15 см. и 21 см хаубицама и 15 см. дугачким топовима.

Пољска ратна морнарица стоји под Министарством војним у Варшави, код кога се налази нарочито Морнаричко одељење, но њена главна управа налази се у Пуцигу. Официрски кор је готово потпуно изашао из пређашње аустроугарске и руске флоте. Устројство и настава пољске ратне морнарице лежала је најпре у рукама једне енглеске морнаричке мисије, но која се крајем 1920. г. вратила у Енглеску, Она ће се ускоро пренети на једну француску морнаричку мисију, која стоји под управом једног француског адмирала и имаће своје седиште у Пуцигу. Једновремено с тим послаће се пољски морнарички официри ради њиховог усавршавања у Француску, и тамо ће у француској флоти вршити службу.

За Пољску ратна морнарица није ни у ком случају животно питање, па због тога као и због рђавог економно-финансијског стања Пољске, стварање ратне морнарице за њу је излишан луксуз. Ради поседања утврђења, која су подигнута ради заштите пољске узане морске обале, довољне су и снаге сувоземне војске.

II. Утврђење. — У последњој години Пољаци, најмоћније потпомогнути Французима, бацили су се врло ревносно на одговарајући систем утврђивања државе. Користећи већ постојећа утврђења, утврђивање Пољске подељено је у пет група и то: 1. линија Висла—Варта; 2. линија: Бобр—Нарев—Висла; 3. линија Њемен—Буг са волинијским тврђавским троуглом; 4. линија Источне границе и 5. галицијска група Краков—Пшемисл — Лемберг.

Линија Висла—Варта састоји се из пређашњих немачких утврђења Грауденц—Кулм—Торн и Познањ, од којих су Торњ и Познањ појасна утврђења са делимично најмодернијим постројима предратног доба, а Грауденц и Кулм су напротив подигнути као

мостобрани само на источној обали. Изградња линије Висла—Варта већ је у раду, пошто се њоме једна комисија од пољско-француских инжињерских официра опширно бавила на лицу места.

Линија Бобр—Нарев—Висла састоји се из пређашњих руских утврђења: Гродно—Осовјец—Ломза—Остроленка—Розан—Пултуск—Модлин (Ново Георгијевск) и Деблин (Ивангород). Гродно, Модлин и Деблин су појасна утврђења а друга су запречна утврђења по француском обрасцу, која су раније образовала везу између линије Њемена и Висле. За поправку и даљу изградњу линије Бобр—Нарев—Висла планове је такође усталила једна комисија од француско-пољских инжињерских официра.

Линија Њемен—Буг ослања се на појасна утврђења Гродно и Брестлитовск и волинијски тврђавски троугао са утврђењима Луцк, Ровно и Дубно. Њихов главни фронт данас је управљен против Русије и саобразно томе ће се и она изградити, чим се заврше фортификацијски радови на западу Пољске.

Линија Источне границе, у коју ће се рачунати и тврђавски троугао, који постоји у Волинији, мора се потпуно нова подићи. Она ће се састојати из појасне тврђаве Вилна и из запречних форова на великим чворовима железничких линија Лида, Барановић Лунинец, Сарни и одатле преко волинијског тврђавског триугла на Серет и ушће истог у Дњестар, којима ће се затворити 8 главних железничких пруга из Русије у Пољску а једновремено и пролази кроз велику баровиту област Припета.

Галицијска се група образује обема пређашњим аустроугарским појасним тврђавама Краков и Пшемисл, а доцније ће се још допунити Лембергом, који се намерава изградити такође као појасна тврђава.

Подизање Пољског утврђеног система у испланираном облику ставиће Пољску пред ванредно велике финансијске жртве. У пркос томе, утврђивање ће се остварити пре, него што се може претпоставити, с обзиром на француски притисак и француско помагање, које Пољска у свако доба налази, ако се тиче јачања пољске војне снаге.

(Schweiz. Viertjshv.)

Опасност ниског летења изнад насељених места. — Енглески дневник „Daily Chronicle“ дознаје из Кракова, да је један војни авијон који се кретао сасма ниско изнад града, пао из још непознатих узрока, на кров једне куће над којом се налазио. Брзина и жестина пада била је тако јака, да је авијон пробио таван куће стровалио се у станбене просторије, у којој су се налазиле четири особе. Једну је од тих особа на месту убио, а остале тешко ранио. Након пада авијон је почео горети и читава се кућа за кратко

време нашла у пламену из којег се тек са великим тешкоћама и пожртвовању могле спасити рањенике. Пилот авијона остао је на месту мртав. Извиђач који је увидео још за време опасност и скочио са авијона, нађен је мртав у оближном врту. А.

ИТАЛИЈА

Предвиђена нова организација италијанске авијатике. — Провођење реорганизације италијанске аеронаутике поверено је „Генералном Комесаријату за Аеронаутику“, коме председава Министар Председник и потсекретар Министарства Унутрашњих Дела. О овоме познати су следећи детаљи:

Комесаријат за аеронаутику састављен је из две различите организацијске групе:

а) Војна грана, којом ће управљати пуковник-пилот (сада генерал) Мејцо. Она ће носити назив „Генерална Дирекција Војне Аеронаутике“ а и делиће се у четири гране:

1. Ваздушна Армија,
2. Ваздушна служба војске,
3. Ваздушна служба морнарице,
4. Техничка служба и огледи.

б) Цивилна група којом ће управљати резервни капетан-пилот (сада резервни пуковник) Мерканти. Она ће носити назив „Генерална Дирекција Цивилне Аеронаутике“, а делиће се у пет грана и то:

1. Конструкције и снабдевање,
2. Ваздушне луке (аеропорти),
3. Ваздушни саобраћај,
4. Школе и
5. Администрација.

У Генералној Дирекцији Војне Аеронаутике, већ поменуте гране, брину се о следећем:

1. Служба ваздушне армије брине се око стварања централних установа за сдудије, припремање старешинског кадра, за надгледавање ваздушне службе код војске и Морнарице и употребу ваздушне независне највеће групе“ масе.“

Ова маса (ваздушна армија) делиће се у 6 пукова (*stormo*), који ће опет бити подељени у ескадриле (*eskadra*), а ескадриле ће бити подељене у ројеве (*nucleo*).

Пукови ће бити за дневно и ноћно бомбардовање, за лов (за борбу) специјални пук (*stormo spezialita*) за фотографију, торпиљере, хидроавијоне и дирижабле, пук за ваздушну одбрану и колонијални пук.

2. Ваздушна служба код војске брине се око припремања пукова за извиђање, вежбе са пешадијом, вежбе бораба на малој висини против циљева на земљи, и око извиђачких привезаних балона (Drachen ballon).

3. Ваздушна служба код морнарице бави се уређењем установа за проучавања, припремање кадра и надгледавање ваздушне службе код морнарице.

4. Техничка и огледна служба брине се око наоружања, око техничких специјалних грана, о огледним аеродромима и за знанствени кабинет (аеродинамика, хемије, физика, технологија, студија мотора, студија ваздушних апарата, радио телефонија, аеро-фотографија и специјална виша обука).

Састав авијатичких пукова биће следећи:

Пуком ће командовати један официр у чину пуковника. Пук биће састављен од 2 до 3 групе. Групом ће командовати један официр у чину мајора. Група ће се састојати од 2 до 4 ескадриле. Ескадрилом ће командовати један официр у чину капетана. Ескадрила ће бити састављена од најмање 2 до 3 роја. Ројем ће командовати један официр у чину поручника, а имаће 4 до 6 авијона које ће пилотирати официри у чину поручника и потпоручника.

Бенерална Дирекција за Цивилну Авијацију већ наведене гране, брине се за следеће:

1. Грана конструктивна и за снабдевање брине се за набавку и снабдевање материјалом, надгледавањем, конструкцијом, пробе за пријем авијона, за поправку авијон, њена централна установа (биро) одређује цене главног потребног материјала, брине се о индустријској мобилизацији, магацинима и осталим појединоцима.

2. Грана ваздушног саобраћаја стараће се о студијама на пољу ваздушног права, ваздушних националних саобраћајних линија, један биро за контролу промета, други за статистику, трећи за поштански саобраћај и за приређивање техничких, спортских надметања.

3. Грана ваздушне луке (аеропорти) брине се грађевине на аеродромима, ваздушне линије, саобраћајни биро, материјални биро, магацине за депоновање авијона, биро за везу са војском, за помоћне аеродроме, аеролошке станице, уређење светионика и сигнализацију.

4. Грана стара се за прву обуку војних и цивилних пилота, издаје сведоцбе (брене) цивилним пилотима, стара се за обуку цивилних пилота, за мобилизацију пловног особља, моториста, монтера, води статистички преглед истих и стара се за радионице и оправке авијона.

5. Грана, „Администрација“ стара се за персонал, за државни иметак, метеријал и разне уговоре (трговачке).

Под главну Дирекцију Цивилне авијације спада: Биро за штампу, за пропаганду, обевештајни биро и библиотека.

Генерални Комесаријат за аеронаутику налазиће се са својим главним дирекцијама у Риму, у палати Виминале“.

Продаци о садањим стварним приликама у италијанској војној авијацији ови су:

1. „Група школа“ (рагруппаменто), све италијанске основне пилотске школе командоване су од стране команданта Рагруппамента, чије је седиште у Риму.

До завршетка пилотске обуке ђак-пилот мора да заврши две школе и да постигне две сведоцбе.

а) *Основна* школа обухвата летење на основном типу, апарата „Авијатик“ са мотором Le Rhone од 110 XII. Апарат у сваком погледу веома подесан за основну наставу.

Управа италијанске војне авијације настоји да све основне пилотске школе за војнике укине и преда у руке цивилним подузећима. У Италији налазе се већ сада 4 такве школе у којима војни ђаци-пилоти постизавају прво пилотску сведоцбу. За сваку сведоцбу држава плаћа друштву 18.000 лира.

б) *Завршна* школа. — Ђак-пилот који је постигао прву сведоцбу на основном типу прелази у војну пилотску школу за постигнуће друге сведоцбе („војни бреве“).

Према индивидуалној способности опредељују се ђаци-пилоти на школовање за постигнуће војног бревеа на извиђачке, нападне (бомбометне) или борбене авијоне. По завршетку ове школе и постигнућа војне сведоцбе, распоређују се пилоти у извиђачке, нападне бомбометне односно у борбене ескадриле.

Италијанска војна авијација избацује годишње под садањим приликама 5—600 пилота за ратну потребу.

2. „Рагруппаменто извиђача“, (извиђачке команде).

У овом рагруппаменту заступљени су типови авијона: „S. V. A.“ са мотором „Isotta Fraschini“ од 260 XII. или мотором „Spa“ од од 220 XII. биплас и моноплас, особито подесан за фотографисање. Брзина му је 200 км на сат, а плафон му је 6000 метара. — б) Р „2“ са мотором „Fiat“ Њ. 12 bis“ од 300 XII. Брзина му изнаша на сат 180 км. а плафон му је 6000 м. — в) „Saml“ са мотором „Fiat“ 12“ од 260 XII. Брзина му је на час 160 км. а плафон му је 5000 м.

Код модернијих извиђачких типова наручила је италијанска војна авијација ради испитивања једну ескадрилу апарата „А. 304“ (Ansaldo) и „М. 15“ (Macchi) са мотором „Fiat“ А. 12 bis“.

Италијанска војна свијација може без нарочите примене у случају мобилизације ставити на фронт до 40 ескадрила“.

3. Рагрупаменто за бомбардовање“.

У овом рагрупаменту заступљени су типови авијона: а) „Сарони“ са 3 мотора Isotta Fraschini“ од 140 Хп. сваки или са са три мотора „Sра“ од 220 ХП. сваки. Брзина му изнаша на сат 150 км. а плафон му је 5000 м. Овај је авијон нарочито подесан за ноћно бомбардовање.— б) „В. R.“ са мотором „Fiat“. 14“ од 750 ХП.; брзина му изнаша на сат 250 км. а плафон му је 9000 м., док са пуним теретом 6000 м. Услед совје брзине и одличног пењања подесан је за дневно и изненадно бомбардовање.

Италијанска бомбометна авијација може без нарочите припреме у случају мобилизације иставити до 25 ескадрила.

Авијон типа „В. R.“ има свега око 70—80 комада.

4. Борбена авијација.

У овом „Рагрупаменту“ заступљени су авијони: „Spad“ са мотором „Hispano-Suiza“ од 180 ХП. „Hanriot“ са мотором „Le Rohne“ од 130 ХП. — за случај потребе може борбена авијација поставити до 15 ескадрила.

Италијанска војна авијација располаже од прилике са 40 организованих војних летелишта.

Конвенција о ваздухопловству (од 13. октобра 1919. год.), која доноси прописе за ваздушну пловидбу, ратификована је од италијанске владе. Како смо обавештени италијанска кр. влада доставила је 13. марта 1923. год. ратификацију поменуте конвенције министарству иностраних дела у Паризу. Конвенција ће ступити у снагу за Италију, то јест регулисаће ваздушни саобраћај између ње и осталих држава уговорница, четрдесет дана након ове предаје, дакле даном 23. априла 1923. године.

Подсећамо наше читаоце, да је ова иста конвенција за нашу државу ступила у снагу још 11. јула прошле године.

А.

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА

Државни прорачун за авијатику. — Укупни буџет Британске војне авијатике за годину 1923—1924. износи 18,605.000 фунта штерлинга (према садашњем курсу 8.558,300.000 динара).

Страни листови јављају, да је Британско Министарство Ваздухопловства ставило нацрт буџета војне авијатике за финансијску годину 1923—24, на гласање у Народну Скупштину. Према најновијим вестима кредит је изгласан са великом већином гласова. Укупни одобрени буџет достиже 18,605.00 фунти штерлинга и дели се у три гране:

1. У првом погледу буџет који је намењен авијацији у самој Енглеској износи 12,011.000 фунти (према 10,894.000 за прошлу годину).

2. Свота од 5,957.000 намењена је за авијацију која се налази блиском Истоку (Палетини и Месопотамији) и

3. 637.000 одобрено је за покриће прошлогодишњег дефицита. Министар Ваздухопловства сер Самуел Хор, у свом говору о стању британске авијатике од после рата, одржаној у Народној Скупштини за време дискусије о буџету, споменуо је и бројно стање које пренашамо и које ће нашим аитаоцима дати приближан појам о стварном стању, као и досадањем развоју британске авијатике. „Под крај светског рата, каже он, „Краљевске Ваздушне Силе“ располагале су са 3.300 авијона који су били у служби са 30.122 официра и 226.410 војника, али сада не располаже Велика Британија са толиким авијонима, данас броји са резервним авијонима за вежбу тек 371 апарт, са 3.971 официра и 27.499 војника. Број укупних ескадрила је 34 и те су расподељене овако:

18 ескадрила у Египту и блиском Истоку (Палестини и Месопотамији);

6 ескадрила у Индији;

4. ескадриле на служби код Краљевске Морнарице и

1 ескадрила на служби код копнене војске.

Према томе остају тек 5 ескадрила за одбрану централне територије, од којих је једна ловачка и четири нападне бомбометне ескадриле. Сир Хор је у једно изјавио, да мисли још у току ове године повећати ваздушну снагу, одређену за одбрану централне територије, са 15 накнадних ескадрила, које ће се прибројити горњима 5 већ постојећим. Том приликом ће се и бројно стање у војној авијацији повећати са 500 официра и 7 до 8 хиљада војника.

А.

СЕВЕРО АМЕРИЧКЕ СЈЕДИЊЕНЕ ДРЖАВЕ

Борна кола са 75 мм. пољским топом за прелаз преко воде. —

Борна кола која на предњем делу носе један пољски (француски) топ од 75 мм., прешла су скоро реку Худсон својом сопственом снагом, пошто су славно савладала речну обалу (Riverside drive), са брзином од 25 миља (40 кмт) за један час.

У најновије и најинтересантније конструкције друштва Front-Drive-Motor спадају ова борна кола (за прелаз преко воде: Amphibium-Tank, Affût automoteur de 75 amphibie) Христи-а, која су 6. децембра 1922. год. успешно опробана преко Худзона. Проналазач ових борних кола, поменути Христи, добро је познат као специјалиста аутомобилских конструкција.

Возни део, од лаког плеха, састављен је од сандука и панцирних кола. Два апарата за кретање кола унапред (две хелисе) налазе се позади и они осигуравају кретање борних кола напред; шофер ставља хелисе у функционисање са свог седишта.

Кретање по земљи врши се, према земљишту, или на *точковима* или на *гусеници* (бескрајном платну храпаве површине). Ради овога постоје три пара точкова; један пар је пред управљачем, један пар је позади мотора и на послетку један пар је у средини, који је слободно монтиран на својој осовини и везан са водећим (предњим) точковима једним бескрајним ланцем.

Средњи пар точкова је покретан у вертикалном смислу; просто маневрисање шофера диже га или спушта, преносећи ове покрете на цела кола. Кад је средњи пар точкова хоризонтално спуштен до крајне могућности, борна кола образују аутомобилска кола са четири точка; она стварно почивају на точковима пред управљачем и на задњим точковима, које покреће ланац у вези са задњим точковима.

Кад је, напротив, средњи пар точкова одигнут, свих шест точкова, на истој равнини, у додиру су са земљом и могу примити и бескрајно платно нормалног модела Христи-а.

Точкови су истог пречника и окружени дуплим пуним гумама, али су само предњи и средњи точкови снабдевени кочницама; задњи точкови, који помажу само при кретању на бескрајном платну и тада носе највећу тежину, не могу се кочити.

Кад су борна кола на четири точка, управљање је омогућено као на обичним аутомобилским колима, па је, чак, и олакшано тиме што се један од предњих точкова ставља ван функционисања. На бескрајном платну, предњи точкови су окружени паралелно оси кретања, а промене правца врше се на тај начин, што се бескрајно платно ставља ван функције.

Топ је монтиран на малом лафету који клизи и задржава се на предњем делу кола при гађању, а напротив враћа се и задржава на задњем делу кола, кад кола треба да се крећу; у овом последњем положају, предњи део топовске цеви (до првог ојачања) почива на предњем металном јастучету.

Карактеристике ових борних кола су ове:

Целокупна тежина (са топом и бескрајним платном) кгр.	6350
Дужина	мет. 5
Ширина	„ 2
Дужина бескрајног платна при додиру са земљом.....	„ 3.65
Ширина наплатака	„ 0.25
Пречник точкова (са дуплим пуним гумама)	„ 0.78
Број цилиндара у мотору	„ 4
Број брзине кретање у напред	„ 3
„ „ кретање у назад	„ 3
Резервоар прима бензина	лит. 240
Пречник хелиса	мет. 06

Од свију досадашњих конструкција борних кола за прелаз преко воде, ова је конструкција најсолиднија и најбоља, што се јасно доказало и при пробном вожењу преко реке Худсона, што је било тешко предузеће.

(Rev. d' Art.)

ЧЕХОСЛОВАЧКА

Предавање професора Кармана о летењу „без мотора“. — Професор Карман одржао је ових дана у Прагу врло занимљиво предавање у техничком смислу о летењу на авијонима „без мотора“. Ово опширно предавање је имало ванредан успех, прво што у Чехословачкој имаде доста људи који не познају сва својства која се сматрају тачнима о лету „без мотора“, а друго професор Карман је своје предавање допунио са приказивањем светлих слика на платну, које су присутнима да лејасан појам у том погледу. Према нахођењу Професора Кармана, грађење авијона „без мотора“ је одлично средство за вежбу инжињера и ђака који се усавршавају у струци „грађе авијона“, а летење на њима је добар спорт за свршене пилоте. Он је такођер мишљења да добивена поука из грађе и употребе авијона „без мотора“ може да буде у будућности од велике користи у грађењу саобраћајних авијона.

А.

Коњички официри француске мисије. — Француски министар војни раасписао је течај за коњичке официре који би хтели да Чехословачкој заузму код француске војне мисије ове положаје:

1. Један потпуковник (или старији мајор, командир ескадрона) као командант коњичке школе (ниже) у Ходенину;

2. Један капетан као наставник енквитације у истој школи.

Бављење годину дана са понављањем пријаве после шест месеци и нарочитим принадлежностима које даје чехосл. влада (између осталог бесплатан стан и за породицу).

(France Mil.)

НЕМАЧКА

Оклопљени жељезнички возови — На западном фронту прошлога рата нису били употребљавани жељезнички возови, јер се топови најтежег калибра на жељезничким шинама и лафетима са штитовима не могу назвати тако. Опклопљени возови са лаком и средњом артиљеријом или са митраљезима треба да се употребљавају у пољској војни или у извидничким борбама. У непријатељској брзој ватри опклопљени воз на шинама биће убрзо онеспособљен. Противу слабе артиљерије оваки возови, међутим, могу имати успеха (н. пр. у колонијалним ратовима). — У грађанском рату у Русији, па и у Пољској су Бољшевици 1919—1920. год. употребљавали опклопљене возове, а Немци под Голцом и Бермоном. Генерал Врангел имао је два таква воза, један са пољским топовима, а један са топовима од 15 см., против чега су бољшевици оставили такође два воза, али само са лаким топовима. Ови ма да су неколико пута погођени, нису били онеспособљени

ни за борбу, ни за кретање, као што је то изнео France Mil. — На немачкој страни учињен је покушај 6. марта 1916. пред Верденом са једним таквим возом, да би се форсирао прелаз преко Мезе, а исто је учињено и у борби код Рењевила, кад је 22. нем. резервна дивизија имала да пређе преко потока Форж, да би заузела шуму Кумијер. Воз је гађао француске предходничке трупе са месне жел. пруге, те су се ове морале повијати јужно. Али пошто се локомотива много димила, убрзо привуче на се непријатељску ватру. Воз мораде да се повуче северно без успеха. — Према томе употреба оваких возова мораће се ограничити на поједине специјалне случајеве.

(M. W. Blatt)

АУСТРИЈА

Укидање војничких савета. — Делокруг ових савета, као плод револуционарног покрета, а којима смо неколико пута извештавали своје читаоце, постепено се скучавао. Нове одредбе војног закона сад укидају и назив „војнички савет“; задржава се само врло мали број „повереника“ тако, да на сваку команду долази по 1 (до сада 2), ако не изаберу бар две петине пуноправних гласача, иначе не може бити постављен ниједан. Делокруг ових повереника сведен је искључиво на економска питања и не смеју утицати на решења и рад команде. Активни официри, под истим условима, могу имати свога повереника, али овај је одвојен од оних горњих. У министарству војном управљаће овим послом комитет од 3 официра, 3 подофицира и 9 каплара и војника; дакле повереници, у колико их буде, неће више бити аутономни.

Тако звани „цивилни комесаријат“ у министарству такође мења своје име и зваће се „парламентарни комесаријат за војне послове“ и биће састављен од 3 лица (до сад 5), који морају бити чланови парламента. Сем тога овај комесаријат може да ради само поверљиве послове, који се не могу изнети пред јавност.

(M. W. Blatt)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Методика школе рада од Dr Jure Turića. Ово издање део је Књижнице Практичне Педагогије, у којој излазе радови вежбаоница загребачке Више Педагошке Школе, а чији је издавач писац. Вел 8⁰, стр. I—VIII и 1—223. Напред је брижљиво састављен преглед Садржаја. Наклада књижаре С. Куглија, Загреб, 1923. Цена?

Писац, угледан педагог братског хрватског народа, истакао је себи задатак, да изради Методику за практично извођење наставе свих оних дисциплина које су заведене не само у нашим заводима него и свуда где се омладина, нарочито зрелија, приуговљава за исправан рад и борбу живота. Као врло исцрпно израђено дело постављено на опште принципе васпитања и морала, ова књига може да послужи корисно свима онима, који се баве наставом ма које врсте, а у првом реду практичном. Та особина књиге даје нам повода да је у Ратнику прикажемо.

Имајући пред собом замашнији задатак него што је израда једне обичне ручне књиге за наставнике и њихове приправнике, писац је за своје дело узео ширу основу него што то код оваких радова обично бива. Он је у врло интересантном уводу извео свој предмет из педагогије на основу етичких начела и тако је, разуме се, покушао да их образложи и изведе среством философских (психолошких) поставака. Ствар врло тешка према садањем стању науке и ова се тешкоћа осећа и на овом уводном делу књиге. Али како су овде писцу пред очима лебдели искључиво закони здравога морала и како су они тесно везани са осталим излагањима, која и чине битну садржину дела, то немамо разлога позабавити се дуже начелима изнетим у овом одељку.

Ево са каквим принципима полази писац:

Учитељска својства и вештине у школи рада; задаћа обуке; радови и развијене особине разума, укуса, душевности и ума; интереси, снага и спремност; убеђење и племенитост; увјети слободе и самосталности као начини (облици) битисиња човекова; наше човечанство; разврставање према способности за рад, национализовање, цивилизовање, уједињење; *метода учења рада*;

школа за телесни и душевни рад; подела времена преко године; наслеђене особине; дисциплина без казне и награде.

Већ по овом скученом прегледу јасно је, да се писац као педагог руководи нјамодернијим тековинама науке. Он, по свему судећи (јер то не казује изрично), напушта француско гледиште, да је казна *освета* друштва за преступ, већ је сматра само *крајњим средством*, што је са моралног гледишта (а не само са васпитног) врло важна ствар. Ако се каже да је то крајње средство, онда то значи да се оно има применити само у случају кад се основна грешка другим путем не може избећи. Ту је основни задатак васпитача у ужем, и власти у држави у мајширем снислу, да отклони све могућности грешке, дакле клице зла, те да не буде прилике за тако мрску ствар као што је казна, противна основним поставкама хуманости. Кад се каже *власт*, онда се ту не помишља само на „уреду“ и „редарства“, који овде имају подређена значаја, већ поглавито на организацију законодавства, мојем у том погледу има да притекне у помдћ наука, нарочито морална философија. Писац са свим јасно греде овом узвишеном идеалу, којим жели да приближи човечанство жељеној срећи, у чијој је служби и ово дело написано. Са општег, етичког гледишта овако се схватање може само одобрити.

После тога прелази се на посебне методике наставнога и школскога рада полазећи увек са *устаљених општих* принципа наниже у детаљно извођење; ту су обрађене методике језикословне обуке и туђих језика, историје, земљописа, описа природе (биологије, хемије, минералологије, геологије и физике), рачуна и геометрије, затим ручнога рада, *саме основне наставе*, науке о човеку, читања и писања, гимнастике и певања.

У одељку о методици основне наставе под натписом „Методика почетне стварне обуке“ износе се досадање заблуде овога правца, сматра се ученик у доба способности за школу и претреса се потребно градиво са дотичном методом. Рекли бисмо да је овај одељак требало ставити на чело осталих, после увода, и више га проширити и за остале наставе, као што би и рад оних других метода требало ређати природније; тако на пр. код природних наука налазимо овај ред: биологија, хемија, минералологија геологија, физика, рачун; исто тако методика језикословне обуке и туђих језика раздвојене су другим одељцима, а треба да су приближне. Разуме се, то се тиче само спољњег распореда књиге, који се не дотиче вредности садржине.

Излагања писца су обухватна и свестрана; напр. код методике биологије имамо историјски преглед, затим као циљ ове обуке, формалну и стварну биолошку образованост и то у односу према човечанству; при основној настави овога предмета истичу се његове разне стране с погледом на школу; затим монистичка хипотеза философије; биохемијски и физички појави, искуство као

подлога и почетак, заједница живота, искуство о себи самом, све то уз практично извођење наставе; течајни радови, распоред градива и рада, — средства и начин, — ученикови радови.

Дело је опсежно и тако детаљно, да га слободно можемо назвати збиркоммногбројних наука методике; обухвата преко 14 обично штампаних табакана 222 већих страна и као што из горњег примера видимо, полази са индуктивно стечених најопштијих знања о сваком предмету понаособ до у појединости. То је био мучан синтетични рад који је требало поткрепити многим поукама искуства, што даје само дугогодишњи интензивни и смишљен рад на самоме послу и употреба великог научног градива.

Налазимо да је писац свој задатак решио врло ваљано за све читаоце жељне темељног образовања, и за приправнике овога посла решио га је сјајно. То је једна од ретких добрих књига наше стручне литературе, која има културна значаја. Требало би је одштампати и ћирилицом, пошто се буде удесила за наше наречје и наше прилике.

Ст. М.

ДОПУНА ЧЛАНКА:

„Изналажење места непријатељских безжичних станица у рату“ од инж. потпуковника г. Стојана Беговића. — Поводом напред означеног чланка, одштампаног у Ратнику од априла ове године, који је преведен из *Lehrbuch der drahtlosen Telegraphie und Telephonie* од мајора Франца Антдерлеа из бившег аустро-угарског телеграфског пука, налазим за дужност са следећим исти допунити.

У чланку означени системи радио-гониометрије употребљавали су се у минулом рату врло мало и то само у почетку рата.

Наведени систем *Маркони* није се практично употребљавао у рату у сврхе радио-гониометрије. Овај систем уведен је само код неких прекоморских радио-станица за обични телеграфски саобраћај.

Систем *Telefunken-Kompass* употребљаван је у почетку рата за радио гениометрију; — ради врло нетачно. Највећа могућа грешка у изналажењу непријатељских станица је око $\pm 3\%$, то је на 100 км. размака станица 5 килметара највећа диференција.

Тачнији и практичнији систем је *Bellini-Tosi*. Исти је употребљаван у рату, а ради такођер са нетачношћу од $\pm 1\%$ тј. на 100 км. са 1.7 км. диференције.

Систем мога професора „Канна“ није се могао практично употребити, ма да је бољи од напред поменутих, — јер је такорећи једновремено пронађен бољи систем од свију до сада означених, а то је систем безжичне телеграфије који прима електричне таласе помоћу антена, а који имају облик оквира. Овај систем је нај-

бољи за радио-гониометрију и најуспешније употребљаван у прошлом рату. Систем са оквирним антенама, који није у наведеном чланку споменут, спретнији је од свих осталих, јер постављање прво речених система изискује сувише велику тачност и пажљивост; издржавање и надзирање за време употребе изискује помоћно људство, што код система са оквирним антенама отпада, јер су то мали апарати који се могу постављати на столу у соби, не заузимајући више запремине од 1 кубног метра. Надаље тачност изналажења је боља од свих у чланку означених система.

Врло савршене апарате израдило је друштво Telefunken по начину А.Мајзнера . — Исти апарат изналази место непријатељске станице без померања апарата у три положаја са размаком од неколико километара. Померање је било потребно код ранијих апарата који нису по систему оквирне антене. Надаље, што је особито важно за војну употребу, руковање апаратом је врло једноставно, да може сваки нестручњак непосредно без цртања и померања апарата пронаћи положај непријатељске радио станице.

Инжињерски поручник,

Јосиф Клајић

ПОТПУКОВНИК ВЛАДА РИСТИЋ

КОМАНДАНТ 2. ПЕШАДИСКОГ ПУКА „КЊАЗА МИХАИЛА“

Умро од колере јула 1913. год.

Кад сам дошао у пук, коме је он био командант, затекао сам успомену његову, подигнуту на божанску висину. — Био је толико велики колико и кршни планинци са Копаоника и Гајтан планине, а исто толико јунак, као и најбољи граничар са Преполца Угљарског Крша.

Личио је на старе класичне војводе, са брковима и страшним чима и гласом, који бруји као хучање надошлог планинског потока. И никада једна слика није лепше оживела, него „Јакшићева „Војводина смтр“, кад су њега болног на издисању, сносили са Брегалничких положаја за болницу, где ће умрети. — Из прљавих болничких носила, блистало је његово велико чело и стрчали дуги жупански бркови, док су усијане очи као жеравице, давале последњи израз живота. А позади носила, као последња пратња, ишла су два кршна Косаоничанина са пушкама,

опаљена лица и намрштени као судба њиховог команданта, а неми као бол деце коју је остављао.

Причали су ми:

1912. године 6. октобра, скупио је цео свој пук, поред мале црквице села Стропско, да га по угледу Косовских јунака причести. — И пре но што је седи свештеник принео путир, да исцели душе осветника Косова и туге петстогодишњег ропства, загрмео је његов глас као јерихонска труба позивајући своје војнике на исповест.

Небо је било скривено маглом, падале су капи јесење росе, циликтало је звоно сеоске црквице, и пет хиљада људи, гологлави и озбиљно слушали његов глас: .....„И Душан и Лазар и Милош и Марко сви траже освету“.....

И послушала су га деца и синови усташа и ускока, досељеника и граничара, са Топлице, Јабланице и Косаонице. — Редифи или Арнаути развејани су од Св. Илије до Куманова; Кара-Саидови потучени су на Крстацу; Шемница је препливана, Кјеро-Марица, побеђена, и на Облакову су се загрлили очеви и синови, браћа и рођаци оба позива, кад су неустрашиви Џавид и хвалисави Феде, безобзирце бежали ка Ресну.

А кад је 1913. године освануло јутро 17. јуна, када су орнице Жежевог и Овчег поља проривене врелим гвожђем бугарских граната; кад је полегла раж и шеница под лешевима нашим и бугарским, кад је Брегалница потекла мутна и крвава, кад је Србија погледала забринутим оком, а Бугарска се прерано насмејала, 2. пук је слушао још једном свога команданта:

.....„Главу за главу, никоме милости, заробљеника нема.....

Немам пара да наградим, али сваки јунак биће ми брат“.....

И у топовској грмљави тих дана, побелелим од врелине сунчаних зракова, погинуће поднаредник Рахман Садиковић, запаљен вером свога команданта — И погинуће капетан Најдаковић, одушевљен срцем свога команданта, и повиће се тучна поља на Брегалници, а болнице ће се напунити рањеника. — Али ће се одржати кота 650; заузеће се кота 550, где ће се такмичити Груза и Топлица о јунаштво. — Прегациће се Брегалница, тврдоглаво ће се закопати Грленски вис и отегнуће се дуга тужбалица жена испод Витоша и Риле и проклињаће „гвоздени полк“. — Али тада, Влада Ристић ће већ оставити свој пук и своју децу,“

И кад бели барјачићи на демаркационој линији буду нијани ретровима са Пљачкавице и Осогова, он ће умирати у колевичној бараци и нико га неће никада више видети међу нама.

Мајор,

Сава Витомировић

† МАЈОР БРАНКО ВУКОСАВЉЕВИЋ

Заступник Команданта Аеропланске Ескадре и командир 1. српске ескадриле погинуо је 19. јуна 1919 прликом пада са авијона.

Јутарњи летњи дан, пун сјаја, свежине, мамио је све живо напоље да би се надисали опојног, мирисавог јуратњег зрака. Том јутарњем сјају, небеском плаветнилу сви се диве, сви у њему уживају; али нешто више, што су остали смртни, лишени тог задовољства, немају га, не осећају га и осећају га авијатичари које је природа обдарила изванредним осећајима.

Кад се природа буди када јутарњи пурпурни зраци сунца на хоризонту тек наговештавају живот дана, тада се диже у безграничну висину са безграничним усхићењем и неизмерном радашћу, одушевљени авијатичар, да први, пре свију поздрави златне сунчане зраке, и да види сву чар, лепоту, коју рађање сунца пружа. И звучни мотор са својом ритмичном мелодијом, својом умилном музиком објављује свемиру дан новог живота.

Ето, тим осећајима, том љубављу био је надахнут једног јутарњег дана да се наш командант Бранко вине у вечити свемир својим лаким, омиљеним авијоном, који је он више обожавао него ма шта друго. Винуо се у вечити свемир, да се више никада не врати; да и сам буде вечит.

И ако је од тог кобног дана прохујало више лета, ипак, ми, млађи проговоримо о своме омиљеном Команданту, јер је то он са пуно права заслужио. И то не само овај уобичајени некролог, већ и много више: признање, захвалност и успомену свију и сваког правог родољуба ове државе.

Артиљеријски мајор-пилот Бранко Вукосављевић, рођен је у Неготину у Вељковој Крајини 23. марта 1887. год. од оца Василија, а мајке Фрусине. Основну школу свршио је у Неготину, а целу гимназију у Неготину и Зајечару, где је 1905. год. одлично положио испит зрелости. Исте године месеца септембра из љубави према војничком позиву ступио у војну академију, у којој је провео 4 године студирајући озбиљно и одлично војне науке.

По свршетку Војне Академије одмах је ушао у трупу, пун одушевљења, воље и енергије; радостан што ће моћи своје стечено знање пренети на своје војнике, што ће моћи спремити народну узданицу. И ту, у трупи спремајући војнике, који ће после неколико година показати сву своју вредност, и пожртвованост у Балканским ратовима.

У оба Балканска рата учествовао је активно, показујући у свакој прилици своју велику храброст и спрему.

Чим је објављем рат малој Србији од стране бивше А.-Угарске, постављен је за командира 6. Шкодине батерије са којом је учествовао у свима борбама 1914. године око освајања Фоче, а

потом и у позицијској војни на истим положајима; августа и септембра исте год. код Горажда са још једним водом хаубица. За тим по потреби као начелник штаба Јаворског одреда у борбама Н. Пазара и Ражаја, Колашина и Берана. Увек, и у свима одсудним, критичним моментима показивао се на висини поверене му дужности. О томе нам сведоче његове похвалне, ласкаве оцене, које је добивао од својих команданата.

За тим је настала фатална 1915. година: повлачење целе Целе Српске војске са свију фронта. И он се такође повлачио, прешавши албанију, а по том дошао на Крф.

Све до априла 1916. био је у трупи на Крфу, када је од стране државе послат у Француску на изучавање пилотаже у француским авијатичарским школама. Септембра исте године већ је био на фронту II. армијске области, где је активно учествовао у ваздуху, штитећи своје војнике на земљи, а и своје другове у ваздуху.

Од децембра 1916. до 3. маја 1917. био је командир Њепокорског одељења за борбу.

За тај период свога рада и командовања показао се да је достојан својих другова авијатичара Француза, који су били под његовом командом. Он им није само предњачио својим неуморним радом, организацијом на земљи, већ и у ваздуху, водећи их као што води соко своје соколове: водио их је из победе и победу, из славе у славу. Његова енергична, смела неустрашива акција осећала се сада у ваздуху на целом фронту. И овде — у ваздуху он је доминирао — био ненадмашан.

После више ваздушних бораба би 3. маја 1917. год. у једној смелој, дрској борби рањен у десну руку. И ако теже рањен није напустио борбу, док свог опасног непријатеља није срушио на земљу. Ипак је успео, и ако са тешком муком, да се рањен спусти на земљу.

Рана је била озбиљна: размрскано десно раме. С тога и противу своје воље би приморан да за неко време напусти свог омиљеног друга, лак авијон, који га је тако верно, поуздано носио, да би му доцније прихао са већом ватреношћу.

За тај период његовог бриљантног рада и успеха, дато му је признање од његових највиших старешина. Ево, тих заслужних а ласкавих оцена: „У командовању одлучан и присебан; у борби храбар официр. Као командр: вредан, марљив, савестан; ради са потпуним разумевањем посла и из сопствених побуда; има способности и наклоности за самосталан рад. Искрен, отворен, поуздан, интеллигентан официр. Службу у авијатици потпуно разуме, у опште стрчучне спреме одличне“.

За тим похвална наредба Врховне Команде, која гласи: „Одличан пилот, пун полета, храбар до крајности и необично вешт. Извршио многобројна крстарења и гоњења и има више борби,

које је водио са неколико непријатељских аероплана у исти мах. На своме моноплану извршио је многа даљна извиђања доносећи најопширнија обавештења о непријатељу и дајући први тачне податке о пределима који су били непознати.“

Не само да је признање дошло са овога нашег највишег места, већ оправдано признање дошло је и од наших савезника.

Ево, похвалне наредбе, Главнокомандујућег Савезничке војске на Солунском фронту, ђенерала Сараја од 13. априла 1917.: „Бранко Вукосављевић, капетан-пилот српске војске, пилот смео, вешт и признат, напао је непријатељски авијон на малој даљини и оборио га је. Сутра дан имао је понова борбу у ваздуху, и у току те борбе његов апарат задобио је више непријатељских зрна.“

Зар све ово нису драгоцене документи, који нам показују сву вредност, способност нашег омиљеног команданта Бранка, те нам ствара још јачи бил.

По задобивеној рани у ваздушној борби мајор Бранко био је приморан да иде на радикално лечење у Француској. Али ни тамо није он могао остати дуго миран посматралац у позадини. И ако не још дефинитивно излечен, молио је да му се дозволи активно учешће на француском фронту.

По молби му је било и учињено, те га јула и августа месеца 1917. видимо да активно учествује у свима ваздушним операцијама на француском фронту: Amiens—Mondidier—Siossons—Reims. Ту, на том најопаснијем делу фронта достојно је репрезентовао малу, али ваљану, храбру Српску војску, пред нашим савезницима, који су му се такође дивили који су га такође величали и славили, када се смело, дрско упуштао у борбу са најопаснијим непријатељем — Немцем.

По том завршеном успеху опет га видимо међу нама, где у пробоју фронта 1918. узима активног учешћа као командир 1. Српске Ескадриле. Ту је он својим радом, органозацијом достигао кулминацију. Њему и његовом раду има се приписати велика заслуга на паничном бегству Бугара, који су под његовом директивом били митраљирани и бомбардовани са вишине од 100 и 50 метара.

Наша авијација допринела је много за брзу капитулацију Бугара, а која је вођена мудрим управљањем мајора Бранка.

За сав тај плодан, користан рад, за сву неустрашиву храброст на земљи и у ваздуху, сведоче одликовања: Карађорђева Звезда IV. степена са мачевима; Бели Орао V. степена са мачевима; Сребрна медаља за храброст; Златна медаља за ревносну службу. Његовој признатој храбрости савезници Французи дали су израза својим великим одликовањем: Почасном легијом, Указ Председника Француске Републике и Француским Ратним Крстом са три палме.

Операције су завршене. Победа је добивена, којој се он тако много радовао и коју је очекивао. Уместо да се на ловорикама свога крунисаног рада одмара и да ужива благодети, он се баца сав на развој, организацију наше младе авијације. Стара се свим силама, и ако је без срестава, да створи једну модерну авијацију, која би се достојно такмичила са свима светским авијацијама. Његове идеје, планови били су велелепни, узвишени; и тек кад је са истом енергијом, као и на фронту у ваздуху, приступио остварењу својих планова, дође кобни дан 19. јуни 1919. да нам га за навек узме, а са њим да нам оду и сви снови, узвишени планови за остварење моћне, модерне авијације.

Ми, његови ученици нисмо заборавили нашег команданта Бранка, ми то не можемо и не смемо. Његов дух ће увек бити са нама, увек нас окруживати, као што нас је и на фронту његов мали, сјајни апарат окруживао, штитећи нас од дрског непријатеља. Његов дух ће нам бити водиља, а његова истрајност, енергија, преданост ка послу увек ће нам бити пред очима.

Вечан му помен и слава, нашем омиљеном Команданту!

Капетан **Никола Милетић**

ЧИТУЉА

погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника
чиновничког реда, за време Европског рата 1914—1920

(Наставак)

Рез. пеш. потпоручник *Синиша С. Буђевац*, рођен 4. децембра 1889. у Београду; погинуо 11. септембра 1916. као водник 23. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Светислав А. Мандић*, рођен у Скупљену, срез посаво-тамнавски, округ подрински; погинуо 13. септембра 1916. на „Кајмачкалану“, као водник 2. чете 3. батаљона 17. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Стојан Т. Ристић*, рођен у В. Пчелици, округ моравски; погинуо 19. септембра 1916. на „Сивом брегу“, као Водник Добровољачког одреда.

Рез. пеш. потпоручник *Стојан Ђ. Живковић*, рођен 1. јула 1881. у Лукову, срез пчињски, округ врањски; погинуо ноћу између 2. и 3. октобра 1916 на „Каменитој Чуци“, као водник 21 пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Софроније И. Богдановић*, рођен у Пироману, срез посавски, округ ваљевски; погинуо 4. октобра 1916. на „Рововској коси“, као водник митраљеског одељења 5. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Сретен А. Митровић*, рођен 1888. у Трнову, срез рачански, округ ужички; погинуо 13. новембра 1916. на „Грунишком Вису“, као водник митраљеског одељења 4. пеш. пука.

Артиљер. потпоручник *Синиша Г. Радовановић*, рођен у Калиманићу, округ руднички; погинуо 14. новембра 1916. на коти 1050, као водник Моравског брдског артилеријског пука.

Рез. пеш. потпоручник *Стеван П. Марић*, рођен 31. августа. 1892. у Смедереву; погинуо 26. октобра 1915. код Лесковца, као као водник 4. чете 2. батаљона 14. пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Светозар М. Секулић*, погинуо 25. октобра 1915. на „Слатинској коси“, као водник 2. чете 1. батаљона 20 кадровског пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Сава Ј. Стојановић*, рођен 2. јануара 1889. у Бунушевцу, срез пчињски, округ врањски; погинуо 12. октобра 1915. на положају „Дубрава“, код Пирота, као водник 1. чете 1. батаљона 1. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Светислав Ћ. Дуцић*, рођен у Зајечару; погинуо 19. новембра 1915. код села Спаша, као водник 2. чете 2. батаљона 3. пеш. пука II позива народне војске.

Артиљер. потпоручник *Светозар П. Илић*, рођен у Митровици, срез мачвански, округ подрински; погинуо 5. новембра 1915. на „Каменоглаву“, као водник 6. батерије Моравског арт. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Светислав Љ. Марковић*, рођен у Свилеуви, срез посаво-тамнавски, округ подрински; погинуо 20. септембра 1915. као водник 3. чете 3. батаљона 24. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Стојан Михаиловић*, рођен 13. маја 1891. у Вел. Кикинди; погинуо 22. октобра 1915. на „Биљачи“, као водник 18. кадровског пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Станислав С. Стаменковић*, рођен 22. јула 1879. у селу Језеру, срез соко-бањски, округ нишки; погинуо 22. октобра 1915. на „Угару“, као водник 14. пеш. пука II позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Сава Ћ. Рокнић*; погинуо 4. новембра 1915. на „Новом брду“, као водник 19. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Спира А. Дудић*, рођен 12. јула 1893. у Башином селу, срез велешки, округ скопљански; погинуо 31. октобра 1916. северо-источно од села Велесела, као водник 21 пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Стеван Л. Гобелић*, рођен 1873. у Вел. Селу; срез врачарски, округ београдски; погинуо 20. октобра 1915. као водник 7. пеш. пука III позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Светислав М. Миловановић*, рођен 2. априла 1878. у Јунковцу, срез лепенички, округ крагујевачки; погинуо 8. јула 1917. на полжају „Ветреник“, као водник 4. чете 3. батаљона 11. пеш. пука

Рез. пеш. потпоручник *Светислав-Гаја М. Котуровић*, рођен 12. октобра 1888. у Лешници, срез јадрански, округ подрински; погинуо 15. септембра 1915. у селу Радовању код Смедерева, као водник 6. пеш. пука, I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник — добровољац *Светислав Бугарски*, рођен у Добоју — Босна; погинуо 21. септембра 1916. на положају „Амзача“ у Добруци, као водник I српске добровољачке дивизије у Русији.

Рез. пеш. потпоручник — добровољац *Станислав Чулик*, рођен у Забжегу — Моравска; погинуо 6. децембра 1916. на положају „Кокарца“ у Добруци, као водник I српске добровољачке дивизије у Русији.

Рез. пеш. потпоручник *Станислав Г. Павловић*, погинуо 21. октобра 1915. на „Тавничкој планини“ код села Тавника, као водник 3. чете 2. батаљона 8. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Стојан Ц. Рајчић*, рођен у Драговану, округ пожаревачки; погинуо у месецу октобру 1915., као водник митраљеског одељења 8. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Стојимир Р. Вићентијевић*, рођен 6. априла 1891. у Годочеву, срез црногорски, округ ужички; погинуо 5. септембра 1916. као водник 9. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Стеван Секулић*, рођен 6. августа 1892. у Словенском Броду; погинуо 2. септембра 1918. на положају „Говедарски камен“, као водник 3. чете 2. батаљона 2. југословенског пука.

Рез. пеш. потпоручник *Станко Гр. Станојевић*, рођен 2. септембра 1869. у Вржогрнцу, срез зајечарски, округ тимочки; погинуо од Арнаута у месецу новембру 1915.

Рез. инжињер. потпоручник *Синиша Д. Стефановић*, погинуо — убијен од Бугара у месецу октобру 1917., као авијатичар-пилот.

Пеш. потпоручник *Стојан Ж. Штуловић*; погинуо од Арнаута код села Спаса у месецу новембру 1915., као водник 3. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Светозар В. Илић*, рођен у Влакчи, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо 19. новембра 1914. код села Даросаве, као водник 19. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Тома В. Бркић*, рођен 30. марта 1882. у Д. Краварици, срез драгачевски, округ чачански; погинуо 4. августа 1914. код „Јевремовца“, а био је на служби у 10 пеш. пуку I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Траило Павловић*, рођен у Пожаревцу; погинуо 28. августа 1914. на „Мачковом камену“, као водник 3. чете 1. батаљона 17. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Тихомир Комадинић*, рођен 6. јуна 1890. у Лиси, срез драгачевски, округ чачански; погинуо 21. октобра 1914. на „Јевремовцу“, као водник 1. чете 4. батаљона 10. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Тодор О. Антонић*, рођен 4. септембра 1881. у Ликодри, срез рађевски, округ подрински; погинуо 15. септембра 1916. на „Кајмакчалану“, као водник 6. пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Тихомир К. Крстић*, погинуо 28. октобра 1916. на положају „Чуке“, као водник 13. пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник—добровољац *Теодор Д. Кода*, рођен 16. фебруара 1894. у Новом Саду; погинуо 7. новембра 1915. код „Новог Брда“, као водник 19. кадровског пеш. пука.

Рез. пеш. потпоручник *Филип Р. Симић*, рођен у Пећи; погинуо 7. новембра 1915. на положају „Свирачка караула“, а био је на служби у 15. пеш. пуку I позива народне војске.

Пеш. потпоручник—добровољац *Фрањо Цајс*, рођен у Перажежимову—Чешка; погинуо 6. септембра 1916. на положају „Кокарца“ у Добруци, као водник I српске добровољачке дивизије у Русији.

Пеш. потпоручник—добровољац *Фрањо Коларић*, рођен у Средишту—Штајерска; погинуо 25. августа 1916. на положају „Кара-Синан“ у Добруци, као водник I српске добровољачке дивизије у Русији.

Пеш. потпоручник—добровољац *Фрањо Шпонар*, рођен у Прагу—Чешка; погинуо 6. септембра 1916. на положају „Кокарца“ у Добруци, као водник I српске добровољачке дивизије у Русији.

Артиљер. потпоручник *Чедомир Д. Милутиновић*, рођен у Страгарима, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо 17. септембра 1914. као водник Шумадиског пољског артиљеријског пука.

Рез. пеш. потпоручник *Чедомир Ј. Петровић*, рођен 17. фебруара 1892. у Смедереву; погинуо 9. септембра 1914. на „Јагодњи“, а био је на служби у 18. пеш. пуку.

Рез. пеш. потпоручник *Чедомир М. Новаковић*, рођен 18. септембра 1891. у Овсишту, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо 21. новембра 1914. као водник 4. чете 1. батаљона 19. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Чедомир Алексић*, рођен 1880. у Суводању, срез подгорски, округ ваљевски; погинуо 16. октобра 1914. на „Еминовим Водама“, као водник 1. чете 4. батаљона 5. пеш. пука II позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Чедомир С. Недић*, рођен 9. фебруара 1891. у Београду; погинуо 29. октобра 1914. на „Брезјаку“, као водник 1. чете 3. батаљона 4. прекобројног пеш. пука I позива народне војске.

Пеш. потпоручник *Чедомир З. Антонић*, рођен у Вукошици, срез посаво-тамнавски, округ подрински; погинуо 13. новембра 1914. на „Лисици“, као водник 3. чете 4. батаљона 6. пеш. пука I позива народне војске.

Рез. пеш. потпоручник *Чедомир М. Заблаћански*, рођен 1886. у Глушцима, срез мачвански, округ подрински; погинуо 25. новембра 1915. код села Петке, као водник 4. чете 1. батаљона 3. прекобројног пеш. пука.

Пеш. потпоручник *Чедомир М. Поповић*, погинуо 31. октобра 1916. северо-источно од села Велесела, као водник 21. пеш. пука.

Ђ-штабни пуковник *Драгутин Т. Димитријевић*, рођен 5. августа 1876. у Београду; стрељан 13. јуна у Солуну, а био је на расположењу Врховне Команде.

Пеш. пуковник *Тодор Љ. Павловић*, рођен 9. новембра 1876. у Јагодини; погинуо 19. новембра 1915. од села Спаша у Албанији.

Пеш. потпуковник *Љубомир Т. Павловић*, рођен 2. марта 1872. у Београду; погинуо 29. октобра 1914. на „Главици“ код Пецке, као командант 3. пеш. пука II позива.

Артиљеријски мајор *Љубомир Вуловић*, рођен 6. јануара 1875. у Вукосавцима, срез јасенички, округ крагујевачки; стрељан 13. јуна 1917. у Солуну.

Пеш. мајор *Раде П. Меденица*, рођен у Равни, срез моравски, округ колашински; погинуо 9. априла 1920. близу Мојковца северно од Колашина, а био је на служби у Пљевљанској пук. окр. команди.

Рез. пеш. капетан I класе *Грујица Софронијевић*, рођен у Г. Добрињу, срез пожешки, округ ужички; погинуо 1916. године.

Рез. пеш. капетан I класе *Драгољуб Р. Лукић*, рођен 2. октобра 1884, у алексинцу; погинуо 13. октобра 1918. код села Доње Сабанте, као командир 1. чете 1. батаљона 6. пеш. пука.

Пеш. капетан I класе *Јован Вукотић*, рођен у Чеву—Црна Гора; погинуо 2. септембра 1914. код „Еминових Вода“, као командир 1. чете 2. батаљона 5. пеш. пука I позива.

Рез. пеш. капетан I класе *Љубомир Л. Обрадовић*, рођен 6. децембра 1873. у Висибаби, срез пожевски, округ ужички; погинуо 13 септембра 1916. на „Кајмакчалану“, као командир 3. чете 1. батаљона 4. пеш. пука.

Пеш. капетан I класе Тодосије Г. *Никосавић*, рођен 28. септембра 1872. у Азање, срез јасенички, округ смедеревски; погинуо 29. септембра 1915. код „Забела“, као командир 2. чете 2. батаљона 18. пеш. пука I позива.

Арт. капетан I класе Чедомир П. *Петрићевић*, рођен 1. априла 1884. у Поскурици, срез грузански, округ крагујевачки; погинуо 9. августа 1916. јужно од коте 1800 на Солунском фронту, као командир батерије Дунавског пољског арт. пука.

Рез. пеш. капетан I класе *Антоније Соргић*, рођен 21 маја 1886. у Крагујевцу; погинуо ноћу између 17. и 18. септембра 1914. пред селом Причиновићем, а био је на служби у 11 пеш. пуку I позива.

Рез. пеш. капетан II класе *Василије Станишић*, рођен у Тијању, срез драгачевски, округ чачански; погинуо 20. новембра 1914. на положају „Белановица“

Рез. пеш. капетан II класе *Глиша Камперлић*, рођен 25. јануара 1860. у Призрену; погинуо у месецу октобру 1915. на „Рогљевској коси“, а био је на служби у 15. пеш. пуку III позива.

Рез. пеш. капетан II класе *Ђорђе Ж. Стојановић*, рођен 21. августа 1879. у Довром Долу, срез нишавски округ пиротски; погинуо 5. августа 1914. на положају „Иверак“, а био је на служби у 3. пеш. пуку I позива.

Резервни пеш. капетан II класе *Љубомир С. Недељковић*, рођен 3. децембра 1882. у Руднику, срез качерски, округ рудичли; погинуо 7. септембра 1914. Причиновића, као командир 4. чете 4. батаљона 10. пеш. пука I позива.

Пешад. капетан II класе *Павле Разлог*, погинуо 4. маја 1919. на Корушком фронту, а био је на служби у 37. пеш. пуку.

Рез. пеш. капетан II класе *Тешо Н. Бајић*, рођен у Богданици, срез пожешки округ ужички, погинуо 1914. год на Костајнику.

Рез. пеш. капетан II класе *Фрањо С. Шантић*, рођен у новом Граду, срез копривнички, округ беловарски; погинуо 8. октобра 1918. западно од села галишта, водник 1. чете 1. батаљона 3. пеш. пука.

Рез. пеш. поручик *Алекса Н. Јанковић*; убијен од стране Бугара на варварски начин у ропству 1915.

Арт. поручик *Божидар С. Јовичић*; погинуо ноћу 19. и 20. октобра 1915. годне.

Рез. пеш поручник *Богдан Ј. Бабић*, рођен у Зајечару; погинуо 1916. код Битоља.

Рез. пеш. поручник *Живојин М. Думановић*, погинуо 20. октобра 1915.

Рез. поручник *Здравко Радовић*, рођен у Тубићима, срез црногорски, округ ужички; погинуо 7. августа 1914. као водник 3. чете 1. батаљона 4. пеш. пука II позива.

пеша. поручник *Љубомир Недељковић*, погинуо 1. августа 1914. на положају Обреж, а био је на служби у 5. пеш. пуку I позива.

Рез пеш. поручник *Љубомир Н. Аранђеловић*, рођен 15. октобра 1882. у Кијеву, срез и округ крагујевачки; погинуо 4. августа 1914. код Шапца, а био је на служби у 19 пеш. пуку I позива.

Рез. пеш. поручник *Љубомир П. Урошевић*, рођен 12. марта 1886. у Параћину; погинуо 10. септембра 1914. на „Гучеву“ кота 708, као водник митраљеског одељења 6. прекобројног пеш. пука I позива.

Рез. пеш. поручник *Љубомир Митровић*, рођен 22. септембра 1889. у Крагујевцу; погинуо 17. септембра 1914. пред селом Причиновићем, као водник 11. пеш. пука I позива.

Рез. пеш. поручник *Милан М. Јанчић*, погинуо приликом повлачења 1915. код Пожаревца.

Рез. пеш. поручник *Станко В. Пешић*, рођен 28. фебруара 1889. у Врањи; погинуо 6. новембра 1914. на „Врачем Брду“, а био је на служби у 1. пеш. пуку I позива.

29/53